МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЗИМА ВІТАЛІЙ ЮРІЙОВИЧ

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики
к.і.н., доцент
_____ І.В. Богінська
«____» _____ 2021 р.

БРЕКЗИТ ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ: ІСТОРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії

Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:
Теміров Ю.Т., доцент кафедри
міжнародних відносин і
зовнішньої політики, к.і.н.

Оцінка: _____ /_____ /_____
(бали/за шкалою ECTS/за національною шкалою)

Голова ЕК:_____
(підпис)

Вінниця – 2021

АНОТАЦІЯ

Зима В. Ю. Брекзит та європейська інтеграція Великої Британії : Історична перспектива. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», ОП «Міжнародні відносини». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021.

У бакалаврській роботі встановлено, що з розпадом колоніальної імперії європейський напрямок став ключовим для Великої Британії. Сполучене Королівство завоювала міцні позиції в інтеграційному угрупованні та стала в ній «незручним партнером». Було встановлено, що логіка інтеграції вела до поглиблення економічного і політичного співробітництва, що викликало у Великої Британії підйом євроскептицизму, стало підставою для референдуму, який засвідчив розкол суспільства.

Ключові слова: Брекзит, Європейський Союз, Велика Британія, політичні партії, політична криза.

67 с. Бібліограф.: 44 найм.

ABSTRACT

Zyma V. Yu. Brexit and the European integration of Great Britain: a historical perspective. Specialty 291 «International Relations, Public Communications and Regional Studies», EP «International Relations». Vasyl’ Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2021.

In the bachelor's thesis it is investigated that with the collapse of the colonial empire the European direction became key one for Great Britain. The United Kingdom has won a strong position in the integration group and has become an "inconvenient partner" in it. It was found that the logic of integration led to the deepening of an economic and political cooperation, which caused a rise of euroscepticism, that led to a referendum that demonstrated the division of society.

Keywords: Brexit, European Union, Great Britain, political parties, political crisis.

67 p. Bibliography: 44 items.

ЗМІСТ

ВСТУП 4
РОЗДІЛ 1. ПОХОДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ 6
1.1 Теоретичні засади європейської інтеграції Великої Британії в ЄС 6
1.2 Історичні фактори становлення європейської політики Великої Британії та їхній вплив на Брекзит 111
РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРІЇ ПЕРЕБУВАННЯ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ЄС 16
2.1 Велика Британія і ЄС: історичний вимір 16
2.2 Ідентичність в контексті участі Великої Британії в європейському проєкті 24
2.3 Особливості британської моделі європейської інтеграції 29
РОЗДІЛ 3. ВІД ОСОБЛИВОСТЕЙ УЧАСТІ ДО БРЕКЗИТУ 34
3.1 Проблеми відносин Великої Британії та ЄС під час Брекзиту 34
3.2 Процес переговорів щодо виходу Великої Британії з Європейського Союзу 38
3.3 Політичний фон Брекзиту 455
3.4 Брекзит крізь призму громадської думки 47
РОЗДІЛ 4. НАСЛІДКИ ВИХОДУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ З ЄС 511
4.1 Соціально - економічні наслідки та загрози для Великої Британії та ЄС внаслідок дезінтеграції 511
4.2 Політична складова виходу Великої Британії з Об'єднаної Європи 53
ВИСНОВКИ 60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ 644

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Європейський Союз – утворення, унікальне у світовій історії. Балансуючи між ідеалізмом прихильників ідеї створення європейської федерації – Сполучених Штатів Європи, і прагматизмом прихильників обмеження інтеграції сферою економіки з середини XX століття, об'єднання європейських держав еволюціонувало в гібридну міжурядову і одночасно так звану наднаціональну організацію, яка претендує на провідну роль в світових справах, але постійно наштовхуються на опір окремих її членів.

Однією з таких держав традиційно є Велика Британія, яка часто виступала в ролі «незручного партнера» в ЄС. Своїми проблемами в відносинах з єдиною Європою Велика Британія зобов'язана цілій групі історичних, культурних, економічних і політичних чинників. У той же час, Велика Британія часто виступала в якості своєрідного індикатора зародження проблем ЄС, болісно реагуючи на неоднозначні ініціативи. Таким чином, аналіз участі Великої Британії в діяльності європейського об'єднання дозволить оцінити перспективи союзу держав-членів, а також виявити специфіку британської зовнішньої політики.

Перемога лейбористів на виборах 1997 року змінила підхід до європейських питань – політика Великої Британії стала набувати більш конструктивного характеру. Однак зміни в підході не спричинили настільки ж радикальних змін в результатах: Велика Британія так і не стала членом єврозони; спільна європейська політика в області безпеки і оборони не без допомоги Лондона так і не стала повністю самостійною. Як видно, британські дії і риторика направляються стійким набором факторів, виявлення, структурування і вивчення яких буде актуально в науковому плані.

Метою кваліфікаційної роботи є з’ясувати походження, особливості участі Сполученого Королівства в європейській інтеграції, наслідки Брекзиту для європейського проекту та міжнародної ролі Великої Британії

Завдання дослідження полягають в наступному:

- визначити історичні передумови становлення європейської політики Великої Британії;

- встановити теоретичні основи європейської інтеграції Великої Британії в ЄС;

- охарактеризувати історичний вимір участі країни в ЄС;

- проаналізувати вплив фактору ідентичності на європейську політику Великої Британії ;

- визначити особливості британської моделі європейської інтеграції;

- розкрити зміст переговорів Великої Британії та ЄС стосовно Брекзиту;

- встановити роль громадської думки щодо Брекзиту;

- надати загальну оцінку наслідкам виходу Великої Британії з ЄС.

Об'єктом дослідження виступає зовнішня політика Великої Британії .

Предмет дослідження є передумови та наслідки виходу Великої Британії з Європейського Союзу. .

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Теоретична значущість отриманих результатів полягає в тому, що представлена робота містить комплексний аналіз європейської інтеграційної політики Великої Британії та причин, котрі призвели до Brexit. У роботі обґрунтовані концептуальні підходи до визначення передумов та засад європейської інтеграції Сполученого Королівства, а також надана детальна характеристика наслідків виходу Великої Британії з ЄС.

Практичне значення наукового дослідження полягає в тому, що у науковій сфері воно може стати основою для подальших досліджень питання європейської інтеграції та її наслідків в цілому. Для правозастосовної діяльності отримані результати можуть бути використані шляхом застосування висновків та пропозицій у сфері європейської інтеграції будь-якої іншої держави.

Структура кваліфікаційної роботи обумовлена метою та завданнями дослідження і складається з анотація, вступ, чотири розділи, одинадцять підрозділів, висновки та список використаних посилань.

РОЗДІЛ 1. ПОХОДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

1.1 Теоретичні засади європейської інтеграції Великої Британії в ЄС

Розглядаючи питання європейської інтеграції, слід звернути увагу на теоретичне обґрунтування даного економіко-політичного процесу, зокрема, в контексті виходу Великої Британії зі складу об'єднання. В першу чергу, необхідно відзначити той факт, що саме по собі теоретичне обґрунтування інтеграційних процесів в сучасному товаристві тісно пов'язане з європейською інтеграцією, яке, в свою чергу, допомагає дослідникам вибудовувати парадигми розвитку інтеграційних процесів, а також будувати теоретично підкріплені прогнози щодо функціонування інтеграційних об'єднань.

Однією з ключових теорій європейської інтеграції прийнято вважати теорію федералізму. Ще в 30-х рр. XX ст. зародився проект «Пан-Європа», головною метою якого було створення «Федерації європейських народів» і одночасне зміцнення позицій Франції в регіоні в контексті закінчення Першої світової війни. Наступний етап розвитку федералізму в Європі отримав своє продовження вже після закінчення Другої світової війни. Слід зазначити, що федералізм в контексті європейських інтеграційних процесів має місце бути виключно при поєднанні добровільної відмови народів і урядів від свого політичного суверенітету і при створенні сукупності національних органів, яким будуть делеговані повноваження для прийняття рішень, поширюються на держави-члени спільноти.

Отже, в рамках Європейського Союзу (далі – ЄС) виник, так званий, «дуальний федералізм»: незважаючи на створення наднаціональних органів влади, Європейський Союз не має права приймати законодавчі органи без згоди держав-членів блоку. Федералістська теорія європейської інтеграції в якості свого фундаменту має на увазі формування спільної зовнішньої політики безпеки і оборони, але перша ідея єдиної Європи зі створення

об'єднаної обороною інфраструктури не була реалізована. Підписаний в 1952 Договір про створення Європейського оборонного співтовариства (далі - ЕОС), що включає в себе Західну Німеччину, Францію, Італію і країни Бенілюксу, не набув чинності у зв'язку з відмовою французького парламенту в його ратифікації, так як французькі парламентарії побоювалися, що ЕОС загрожуватиме національному суверенітету Четвертої Республіки, а також з причини відсутності серед його підписантів Сполученого Королівства [19, с. 611].

Говорячи про політику розширення союзу, федералізм спирається на збереження єдності і різноманітності в політиці і в наднаціональних інститутах ЄС, концентруючись виключно на кінцевому продукті інтеграційного процесу без урахування можливого виходу з блоку. Можна стверджувати, що теорія федералізму себе не виправдала в контексті прецеденту з виходом Сполученого Королівства з блоку.

Наступна теорія, що пояснює процес європейської інтеграції – соціальний конструктивізм, який би розглядав регіональну інтеграцію в Європі в рамках трьох підходів: загальний, пояснювальний і радикальний. Дана теорія широко розглянута в роботах американського політолога, представника школи політичного конструктивізму, Джеффрі Чекелена [26, с. 444]. В цілому, під соціальним конструктивізмом в рамках вивчення регіоналізму в Європі розуміється соціум, що не відокремлений від структури, в якій він існує. При цьому конструктивісти вважають, що індивіди здатні самостійно і колективно відтворювати або реконструювати соціальну дійсність за допомогою своїх дій, більш того соціальне середовище покликана визначати уявлення соціуму про самого себе.

Школа загального соціального конструктивізму, що вивчає теорію європейської інтеграції, отримала широке поширення в Сполучених Штатах Америки (далі – США). Вона розглядає європейську інтеграцію і функціонування наднаціональних інститутів ЄС як взаємопов'язану мережу, а норми права, що діють в рамках блоку, результат міжнародної політичної

роботи, який покликаний сформувати фундамент інтеграції. Наприклад, з метою дослідження змін в політичній ідентичності держави в рамках ЄС пояснювальний соціальний конструктивізм вдасться до вивчення лінгвістичних конструкцій або дискурсів, якими супроводжуються ті чи інші коригування в політичній ідентичності.

Радикальний соціальний конструктивізм, в свою чергу, спирається на лінгвістичну спрямованість у вивченні регіональних інтеграційних процесів, але також вони приймають до уваги нормативно-правову базу об'єднання, тим самим інтегруючи в собі загальний і пояснювальний соціальний конструктивізм.

Однією з природних теорій, що пояснює процес європейської інтеграції, можна вважати теорію регіональної інтеграції, котра ґрунтується на трьох провідних парадигмах, а саме: суверенітет, міжурядовість і наднаціональність.

Суверенітет в рамках теорії регіональної інтеграції розуміється як законна здатність уповноважених осіб приймати політичні рішення в національних рамках, міжурядовість – співпраця урядів держав без обмеження національного суверенітету кожної зі сторін, наднаціональність – делегування права на прийняття політичних рішень в наднаціональні органи. При цьому структура ЄС демонструє в собі лише міжурядові та наднаціональні риси, які проявляються в координації дій урядів, а також в обов'язковому характері норм європейського права на території ЄС, відповідно.

У контексті досліджуваного підходу європейську інтеграцію також можна розглянути як: пояснення інтеграції (починаючи з 1960-х рр.), етап аналізу європейського управління (починаючи з 1980-х рр.), етап конструювання реального Євросоюзу (починаючи з 1990-х рр.). Особливо слід зауважити, що на першому етапі євроінтеграція була пояснена як переслідування державами своїх національних інтересів, а передумовою до євроінтеграції був збіг національних інтересів держав-членів блоку.

Дана ідея згодом розвинулася в ліберальний міжурядовий підхід, викладений в книзі «Вибір Європи» Ендрю Моравчика, професора

Прінстонського університету, який спирається на об'єднання і делегування як на механізми підвищення довіри до зобов'язань держав-членів, так як, переважна більшість рішень щодо об'єднання чи делегування суверенітету в рамках ЄС виходять з проблем неповноцінної роботи над підписуваними угодами, а також з проблеми дотримання цих угод [27, с. 64]. При цьому вчений вважає, що ліберальний міжурядовий підхід забезпечує фундамент раціонального розвитку інтеграційних процесів в Європі і забезпечує стабільне зміцнення довіри між учасниками блоку, а скептицизм щодо євроінтеграції обмежується лише неформальними заявами.

Теорія комунікації спрямована на опис організованої і взаємозалежної спільноти, що характеризується необхідністю в заохоченні та підтримці почуття спільності серед населення регіону. Німецький політолог Карл Дойч поширив концепцію того, що суспільство – базис в будівництві соціальних груп і політичних спільнот [27, с. 69]. Саме процес комунікації в суспільстві допомагають соціальним спільнотам поширювати інформацію про загальну ідентифікацію. Завдяки таким соціальним інститутам як торгівля, міграція, туризм, культура соціальна і політична структура вбудовується в маси, а почуття спільності прищеплюється крізь призму спільного вирішення соціальних проблем через укладання угод без широкомасштабного застосування фізичної сили. Отже, ключовою концепцією даної теорії є формування спільноти безпеки, в якому всі виникаючі протиріччя будуть регулюватися виключно мирними засобами.

Наступний підхід до вивчення регіональних інтеграційних процесів запозичує одночасно підходи державної політики та порівняльної політології. Неоінституціоналізм як підхід до дослідженню ЄС спирається на положення про те, що всі інститути в европейскій політиці мають рівне значення при тому, що неоінституціоналізм – це не цілісна теорія, а набір підходів, кожен з яких виявляє різний вплив інститутів ЄС на політичні процеси в рамках блоку. основою ж цих підходів є ідея того, що сукупність політичних інститутів ЄС стримує дії всередині суб'єктів.

Історичний інституціоналізм, один з підходів в рамках неоінституціоналізму, ґрунтується на формуванні преференцій політичних акторів, відповідно до яких формується загальна політика інтеграційного об'єднання. У даній політичній системі актори мають здатність до формування власних політичних позицій, їх адаптації до позицій партнерам по політичній арені з метою збільшення ймовірності задоволення власних національних інтересів і отримання внутрішніх преференцій.

У центрі соціологічного інституціоналістського підходу лежить положення про важливість соціокультурних структур, які є фундаментом для здійснення політичних дій. Даний підхід значно розширює попередні, додаючи до них такі концепти як системи символів, когнітивні сценарії, моральні шаблони, забезпечують сенс дій акторів всередині блоку, що робить даний підхід схожим з теорією комунікацією Карла Дойча, де актори потребують комунікації один одним з метою формування суспільства як базису регіональних інтеграційних процесів.

Одним з ключових напрямків в рамках теоретичного обґрунтування європейської інтеграції є функціоналізм. Засновником даного підходу можна вважати Девіда Митрані, який вважав, що в рамках інтеграційних процесів логічніше спиратися, перш за все, на функції суспільства крізь призму міжнародних організацій, а не на держави, що зв'язується більшою ефективністю наднаціональних органів, а також з тим, що потреби суспільства можуть виходити за рамки ресурсів держави, так як держава як суспільний інститут перш за все звертає частину своїх ресурсів на підтримку своїх інститутів, а не на потреби громадян [37, с. 21].

Насамперед, такий підхід забезпечує зниження ймовірності міжнародних конфліктів, також він передбачає зниження ресурсних витрат держав на вибудовування двосторонніх зв'язків з іншими державами, що буде реалізовано в рамках міжнародної організації. Більш того поступове підвищення довіри суспільства до делегування частини національних компетенцій в наднаціональні органи допоможе з часом вивести всі

національні питання на рівень міжнародної організації. Слід також враховувати, що міжнародна інтеграційна організація в рамках функціоналістського підходу повинна відповідати двом ключовим вимогам: бути гнучкою і готової до змінам. Функціоналізм розглядає суспільство в якості головного суб'єкта інтеграції, отже, зі зміною потреб громадян в увазі політичних, територіальних, кліматичних і інші особливості міжнародна організація повинна продовжувати відповідати вимогам суспільства, то форма організації повинна безпосередньо слідувати функціям, які потребує від неї суспільство. З іншого боку, висока роль, відведена формальним процедурам в рамках інтеграційних процесів, створює перешкоди на шляху подальшого ходу інтеграції, включаючи розширення спільноти [37, с. 28].

Таким чином, жодна з вище описаних теорій, що пояснюють процес європейської інтеграції, не передбачає і не пояснює теоретичну можливість дезінтеграції. Це можливо в силу того, що всі теорії і підходи формувалися в XX столітті, коли євроскептицизм в ряді держав-членів ЄС знаходився на низькому рівні. Більш того, саме після 2000 р. сталося «велике» розширення ЄС, коли в блок вступили держави Східної Європи, які по ряду аспектів не були готові до євроінтеграції, тим самим перерозподіливши бюджет ЄС не на користь держав, що стояли біля витоків об'єднання. До того ж, ЄС вперше зіткнувся з такою проблемою як міграційний криза ЄС, яка і стала каталізатором дезінтеграційних настроїв в Великій Британії в сукупності з такими факторами як високий внесок Туманного Альбіону в бюджет блоку і незадоволеність англійців політикою наднаціональних інститутів ЄС.

1.2 Історичні фактори становлення європейської політики Великої Британії та їхній вплив на Брекзит

Традиційно, прийнято вважати, що «острівна» Велика Британія в силу унікального геополітичного положення завжди позиціонувала себе як частина Європи, але при цьому розглядала європейські справи як щось віддалене,

другорядне. Доля політичного, економічного та соціокультурного діалогу між Великою Британією і Європою в минулому столітті складалася дуже непросто. Власне, про початок діалогу як такого вже не з Європою в абстрактному розумінні, а з новим типом інтеграційного об'єднання можна говорити тільки з кінця сорокових - початку п'ятдесятих років XX ст. і це був скоріше не діалог, а перші обережні спроби налагодити необхідні стратегічні контакти з тими партнерами, які в цей період визначали контури європейської інтеграції, в першу чергу з Францією і Німеччиною.

Можна припустити, що поворотним пунктом в складній історії двосторонніх відносин стала Друга світова війна. Саме вона і визначила позицію Великої Британії щодо Європи як більш дружню і лояльну. Британці поступово утвердилися в думці, що навіть природна виокремленість від континенту не є надійною гарантією національної безпеки. Досвід найбільш кровопролитної з воєн за всю історію людства показав, що ця перевага дозволяє створити ілюзію нейтралітету [2, с. 68]. Велика Британія пишалася унікальним географічним положенням, але тільки до тих пір, поки раптом не опинилася в повній «морській блокаді», яка була здійснена авіацією і потужним військово-морським флотом гітлерівської Німеччини.

І «морська блокада», і повітряна «битва за Лондон» змусили провідних британських політиків визнати очевидне – в разі початку широкомасштабних військових дій на континенті шанси Великої Британії зберегти нейтралітет та у будь-яку ціну уникнути втрат – мінімальні. В результаті Велика Британія дійсно стала ближчою до Європи. І хоча в перші повоєнні роки джерело євроскептичних настроїв аж ніяк не зникало, воно так і не могло надати вирішального впливу на вибір Великої Британії на користь Європи та інтеграції. Однак уже тоді британська політична еліта повністю віддавала собі звіт в тому, що шлях країни в «нову» Європу виявиться довгим і важким.

В опублікованому німецьким Інститутом європейської політики офіційному Довіднику з європейської інтеграції точкою відліку в історії Європейського економічного співтовариства і Європейського Союзу є 9

вересня 1946 року – точна дата історичного виступу сера Уїнстона Черчилля в Цюріху, в ході якого британський екс-прем'єр-міністр виступив в ролі переконаного прихильника ідеї створення Сполучених Штатів Європи [11, с. 57].

Три роки по тому, 5 травня 1949 року в Лондоні за рішенням Гаазького Конгресу була заснована Європейська Рада з штаб-квартирою в Страсбурзі. Серед інших найбільш примітних «проєвропейських» ініціатив цього періоду, які мали безпосереднє відношення до Великої Британії, відзначимо передові ідеї Міністра закордонних справ від Лейбористської партії Ернеста Бевіна про створення нових загальноєвропейських структур – Західноєвропейського союзу і Північноатлантичного альянсу. В середині 1950-х рр. у Великій Британії був шанс заручитися підтримкою Франції і почати зближення з Європою. Відносини між двома державами розвивалися вельми інтенсивно.

Незабаром вибухнула Суецька криза, Велика Британія і Франція виявилися по різні боки барикад з двома наддержавами. З цього приводу К. К. Худолей писав: «Протягом майже півстоліття ... Велика Британія і Франція координували свою міжнародну діяльність. Тепер же їх шляхи розійшлися. У Лондоні переважила думка, що у Великої Британії немає ресурсів для проведення своєї самостійної «великої гри» і необхідно триматися якомога ближче до центру, де приймаються рішення, тобто до США, і по можливості впливати на цей процес ... Париж обрав іншу лінію. Через декілька днів після закінчення Суецької кризи канцлер ФРН Конрад Аденауер сказав Гі Молле, що жодна з європейських країн в майбутньому не зможе стати противагою США, і відповіддю може бути тільки об'єднана Європа» [11, с. 62].

В кінці 1950-х рр. в історії двосторонніх відносин настає невизначеність, яка була викликана зростаючою роллю Франції та наднаціональним характером про майбутнє Єдиної Європи. Велика Британія з інтересом і деяким побоюванням спостерігала за швидким і впевненим стартом європейської інтеграції. Поява планів Р. Шумана і Р. Плевена, підписання Паризького і Римських Договорів, формування перших європейських

інститутів – Європейського об'єднання вугілля та сталі, Європейського економічного співтовариства і Євратому – всі ці та інші найважливіші віхи інтеграції Велика Британія зустріла лише в якості стороннього спостерігача.

Згодом колишній ентузіазм Великої Британії здійснити свій вклад в єдність континенту дещо послабився. Можна лише припускати, які саме чинники вплинули на хід розвитку подій. Але очевидно одне – впродовж 1950-х рр. країна так і не змогла стояти біля витоків європейської інтеграції, і практично була виключена з єдиного простору формується Європи. Ця «відірваність» від загального контексту на практиці відбилася в установі в 1959-1960-х рр. в рамках Організації Європейського економічного співробітництва Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ). По суті, це був альтернативний варіант інтеграції, в якому взяли участь сім держав, які тоді не знайшли свого місця в загальній структурі ЄЕС – Велика Британія, Данія, Австрія, Норвегія, Португалія, Швеція і Швейцарія [1, с. 23].

31 липня 1961 р. Велика Британія, яка прагнула взяти реванш за невдалий початок, в офіційному порядку подає заявку на членство в ЄЕС. Однак навіть цей крок не зміг переламати ситуацію в кращу сторону, оскільки 14 січня 1963 р. переговорний процес був припинений за особистим наполяганням Президента Франції Шарля де Голля, який бачив у Великій Британії пряму загрозу економічному і політичному впливу П'ятої Республіки в Європі і, відповідно, європейських структурах.

На прес-конференції де Голль так пояснив свою позицію: «Англія є острівною державою, морською державою, яка пов'язана через торгівлю і ринки, поставки продовольства з дуже різними і нерідко далекими країнами. Її економічна діяльність пов'язана головним чином з промисловим виробництвом і комерцією і лише в незначній мірі – з сільським господарством. Вона має чітко виражені і своєрідні звичаї і традиції. Коротше кажучи, структура і економіка Англії глибоко відрізняються від того, що є в континентальних державах Абсолютно ясно, що єдність всіх її членів не може бути вічною і що, врешті-решт, з'явиться Атлантична Спільнота, залежне від

Америки і кероване нею, яка дуже швидко проковтне Європейське Співтовариство» [2, с. 24].

Друга заявка Великої Британії пішла через чотири роки – 10 травня 1967 р. Повторний старт переговорам було дано пізніше – 1-2 грудня 1969 р., і тільки 22 січня 1972 р. процес завершився підписанням довгоочікуваного Договору про приєднання, який був схвалений Палатою громад 13 липня того ж року. Ця знаменна подія припадає на період правління Консервативної партії, коли на посаді прем'єр-міністра перебував Едвард Хіт. Перший, найважливіший і найбільш відповідальний етап в історії становлення нових партнерських взаємин Великої Британії і Єдиної Європи був успішно завершений. Як і очікувалося, він виявився досить непростим. Фактично, щоб стати повноправним членом ЄЕС, Великобританії знадобилося одинадцять років.

Отже, можна підсумувати, що поворотним моментом для розвитку європейського вектору зовнішньої політики Великої Британії стала Друга світова війна, котра сформувала позицію Великої Британії щодо Європи як більш дружню і лояльну. Першим кроком до вступу до європейського співтовариства Великої Британії стала подача 31 липня 1961 р. в офіційному порядку заявки на членство в ЄЕС, котрий не був успішним. Другий крок був зроблений 10 травня 1967 р., проте лише 13 липня 1972 р. Велика Британія стала повноправним членом ЄЕС.

РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРІЇ ПЕРЕБУВАННЯ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ЄС

2.1 Велика Британія і ЄС: історичний вимір

Д. Стівенс на основі аналізу партійних маніфестів зазначав яким чином протягом останніх 50 років змінювалося ставлення лейбористів і консерваторів до Європейського Союзу [19, с. 613]. У другій половині 1960-х обидві партії займали практично однакову позицію – трохи помітні проєвропейські настрої, що виявилися в тривалих переговорах про вступ до ЄС. З початку 1970-х до середини 1980-х рр. лейбористи були налаштовані різко негативно щодо ЄС, а консерватори займали помірковану проєвропейську позицію. Пізніше партії помінялися місцями, а до 2010 р в обох партіях про- і анти-європейські настрої балансували між собою.

Протягом усього цього періоду європейський питання дуже сильно дестабілізує і лейбористську, і консервативну партію. У 1960-ті рр. позиція євроскептиків-лейбористів ґрунтувалася на доктринальних міркуваннях: вони сприймали ЄС як змову капіталістів проти робітників і як економічну опору НАТО. Серед євроскептиків-консерваторів деякі не брали до уваги «соціалістичну» сутність ЄС. Однак більшість негативно ставилися до ЄС, оскільки вважали, що ЄС загрожує національному суверенітету країни. Друга заявка про вступ в ЄС була ініційована лейбористським урядом Е. Вільсона. Йому довелося долати серйозний опір і консерваторів, і євроскептиків-лейбористів [15, с. 42].

У другій половині 1960-х років в світі дефіциту зовнішньоторговельного балансу і слабкої економічної динаміки вступ в ЄС був необхідним для Лондону як ніколи раніше. Тому уряд побудував свою аргументацію на основі економічних аргументів. Проте довелося докласти чимало зусиль, щоб в травні 1967 р. Палата громад підтримала другу заявку.

Консерватори, прийшовши до влади, вирішили ще раз заручитися підтримкою парламенту, тим більше що контури угоди з Європейською

економічною спільнотою (далі – ЄЕС) були вже зрозумілі. Не сподіваючись на одностайність депутатів власної партії, уряд оголосив вільне голосування, що дозволило отримати голоси проєвропейськи налаштованих лейбористів. Незважаючи на це, результат голосування в жовтні 1971 року в черговий раз свідчив про розкол політичної еліти: 356 голосів за і 244 – проти, при тому що значна частина консерваторів і майже половина лейбористів проголосували проти [9, с. 298].

Рік по тому ще складніше пройшла ратифікації договору про вступ Великої Британії в ЄС, підписаного консервативним урядом Едварда Хіта. Дебати в палаті громад тривали майже дев'ять місяців, до тексту договору про вступ було запропоновано близько тисячі поправок. В результаті Білль про європейське співтовариство був схвалений в палаті громад з мінімальною перевагою голосів: 301 – за і 284 – проти. У 1975 р уряд Є. Вільсона провів цілком успішні переговори про перегляд умов членства в ЄС. Щоб подолати розкол у власній партії і мобілізувати громадську підтримку, лейбористи організували референдум про членство в ЄЕС. Лідери обох партій провели узгоджену кампанію «Британія в Європі», і в результаті британці більшістю в 67% підтримали членство в ЄЕС.

Однак «європейське питання» продовжувало розколювати лейбористів. На партійній конференції 26 квітня 1975 р дві третини лейбористів виступили проти ЄС; таку ж позицію зайняли сім з двадцяти трьох членів кабінету [9, с. 300]. Аж до виборів 1979 лейбористи не надсилали своїх депутатів до Європарламенту, а профспілки бойкотували Економічний і соціальний комітет ЄЕС. Євроскептики займали провідні позиції в керівних органах Лейбористської партії до середини 1980-х. Після переходу проєвропейськи налаштованих членів партії до соціал-демократів лейбористи в програмі 1983 року навіть зажадали виходу країни з ЄЕС.

Епоха Маргарет Тетчер добре відома як один з найскладніших періодів взаємин між Лондоном і Брюсселем. М. Тетчер всіляко підтримувала створення Єдиного внутрішнього ринку, але вкрай скептично ставилася до

інших напрямках поглиблення інтеграції в ЄЕС. У 1989 р це призвело практично до розколу в керівництві партії. Міністри фінансів Н. Лоусон і закордонних справ Дж. Хау по суті пред'явили М. Тетчер ультиматум, пригрозивши вийти з уряду, якщо вона заблокує участь Великобританії в механізмі обмінних курсів [4, с. 39]. Давши згоду на участь в механізмі обмінних курсів на саміті в Мадриді в червні 1989 року, М. Тетчер незабаром відправила у відставку обох шантажистів. Так що більшість експерти цілком виправдано роблять висновок, що «британська політика щодо ЄЕС в 80-х рр. була результатом постійної боротьби між прем'єром та іншими впливовими членами кабінету».

Джон Мейджор відмовився від жорсткої риторики своєї попередниці, але при цьому продовжив характерну для консерваторів політику прагматичного евроскептицизму. При ньому Велика Британія підписала Маастрихтський договір, проте виторгувала собі право не вводити єдину валюту і особливий статус в третій опорі ЄС.

Лейбористи в середині 1980-х кардинально змінили своє ставлення до ЄС - програми 1987 р. та енергійно підтримали активну участь Великої Британії в ЄС і проекти поглиблення інтеграції. Спочатку профспілки, а потім і лейбористи усвідомили, що участь в ЄС можна використовувати для стримування політики тетчеризму, для того щоб підключити країну до формується в ЄС системі соціального захисту трудящих. Європейська політика Тоні Блера була найбільш дружньою по відношенню до Євросоюзу. На саміті в Сен-Мало в 1998 р. Франція і Велика Британія заклали перший камінь у фундамент загальної політики безпеки і оборони ЄС, у Великій Британії активно обговорювалася можливість вступу в єврозону [40, с. 137]. Однак саме питання членства в Європейській спілці радіомовлення і телебачення розділив і лейбористів, і все британське суспільство. Політична динаміка змушувала лейбористів маневрувати, постійно переносячи обіцяний референдум про введення євро, більш обережною стала і позиція самого

прем'єр-міністра. В результаті Т. Блеру так і не вдалося втілити в життя гасло «Британія в серці Європи».

Але ратифікація Маастрихтського договору в Палаті громад показала, що європейське питання продовжує розколювати як консерваторів, так і лейбористів. При голосуванні Білля про Маастрихт в третьому читанні 20 травня 1993 р 46 депутатів-консерваторів виступили проти ратифікації, їх назвали «маастрихтські заколотники». Одночасно 66 лейбористів проголосували проти, хоча керівництво партії вимагало утриматися від голосування. У голосуванні 22 липня по запропонованій лейбористами поправці – відкласти ратифікацію до того, як уряд підпише Соціальний протокол, об'єдналися як проєвропейськи налаштовані лейбористи, які розраховували, що заради ратифікації Маастрихта уряд консерваторів буде змушене підписати Соціальний протокол, так і консерватори-євроскептики, які хотіли зірвати ратифікацію Маастрихта. В результаті за однакової кількості голосів – 317 проти 317 – лише голос спікера схилив чашу терезів на бік уряду. Лише зв'язавши ратифікацію Маастрихта з вотумом довіри уряду і загрозою дострокових виборів, Д. Мейджор зумів придушити «заколот» своїх однопартійців [20, с. 186]. Однак консерватори-євроскептики, в тому числі М. Тетчер, в наступні роки кілька разів були близькі до того, щоб змістити Д. Мейджора з поста лідера партії. Розкол консерваторів за європейським питанням стало однією з найважливіших причин їх поразки на виборах 1997 р.

Британці хотіли економічної інтеграції та вільної торгівлі, але не були готові до інтеграції політики. Ще в 1950-ті роки, відмовившись від участі в ЄЕС, Лондон ініціював заснування Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), яка відкрито позиціонувалася як противага ЄЕС. Пізніше питання вступу в ЄЕС обговорювалося переважно в економічних категоріях. У своїх мемуарах М. Тетчер пише про, що вступ «був необхідним з точки зору британських національних, особливо економічних, інтересів».

У даній ситуації не до кінця обговореною стосовно інтеграційного процесу являється те, що Велика Британія постійно недооцінювала амбіції своїх партнерів по створенню і політичного, і економічного союзу. Тоні Блер в одній зі своїх промов звернув увагу на те, що політикам обох партій десятиліттями не вдавалося зрозуміти звідки виникає реальність європейської інтеграції. Потужна федералістська динаміка розвитку ЄС в 1990-ті роки «відкриває очі» британської еліти.

З початку 2000-х британці усвідомлюють, що вони все менше здатні контролювати розвиток політичної інтеграції. Камерон заявляв, що Євросоюз рухається в напрямку, на яке британці ніколи не давали згоди, що все нові договори змінюють баланс між державами-членами і ЄС. Звучали і звинувачення на адресу європейських лідерів.

Внаслідок стратегічного прорахунку 1950-х рр. Велика Британія була змушена приєднатися до Спільноти, яка сформувала інститути, повноваження та інструменти, ідеологію і динаміку розвитку. Три основних досягнення ЄЕС до вступу Великої Британії – бюджет, загальна торгова політика і загальна сільськогосподарська політика, – стали основними каміннями спотикання. Єдина раціональна стратегія – це вступити в ЄС, а потім, вже в якості повноправного члена, прагнути змінити Євросоюз або умови свого членства. Саме цю стратегію використовувала Велика Британія протягом десятиліть, благо, що наявні у країни економічні і політичні ресурси давали їй можливість спробувати змінити траєкторію руху ЄС. Приклади використання цієї стратегії ми бачимо в історії розробки практично кожного нового договору про реформи ЄС, в повторюваних кожні сім років переговорах про бюджет, нескінченних суперечках про сільськогосподарську політику, при прийнятті системоутворюючих документів в окремих галузях політики.

В останнє десятиліття Лондон намагався свої індивідуальні виключення виразити як новий базовий принцип функціонування всього Євросоюзу. При цьому чим глибшою ставала інтеграція в ЄС, тим більше системного перегляду умов членства Лондона вимагали британські політики. Обрана

Великою Британією стратегія вела до послаблення її здатності впливати на політику і розвиток ЄС, з часом Лондон здобув репутацію «складного партнера» і все частіше знаходився в ізоляції. На саміті в 1990 р. Джон Мейджор, щоб не допустити створення євро, запропонував альтернативний план – «твердий екю», який став би паралельної валютою поряд з національними. Пропозиція була відкинута, а Ф. Міттеран в особистій бесіді сказав Мейджору: «Хороша ідея – погана країна». Велика Британія стала в ЄС «поганою країною», з середини 1990-х рр. її все частіше називали неповним членом Євросоюзу [11, с. 108].

Початок роботи Єврогрупи в кінці 1990-х рр. відразу ж викликало роздратування Лондона, його турбувала практика Єврогрупи обговорювати питання економічної політики за день до засідання ради Екофін, де представлені всі країни ЄС. Поступовий перетік до Єврогрупи повноважень макроекономічного регулювання призвів до того, що Єврогрупа де факто визначає економічний порядок денний в єврозоні, а значить, і в цілому в ЄС, а також у все більшій мірі впливає на стратегічні рішення про майбутнє ЄС. Нездатність впливати на дискусії в рамках Єврогрупи і посилюється ізоляція Великої Британії. А спроби Лондона впливати на функціонування Європейську спілку радіомовлення і телебачення викликали роздратування лідерів континентальної Європи, які все частіше йшли на відкриті скандали. Наприклад, на прес-конференції після саміту в жовтні 2011 р. Н. Саркозі заявив: «Нам набридло, що ви Д. Кемерон. критикуєте нас і вчите, що і як ми повинні робити. Ви говорили, що ненавидите євро, а тепер ви хочете брати участь в наших зустрічах, ви упустили хорошу можливість промовчати» [11, с. 163].

Нерозв'язне протиріччя європейської політики Великої Британії полягало в тому, що, отримуючи бажані виключення, Лондон все частіше виявлявся змушений мовчати, але не міг це робити, оскільки навіть в цих сферах рішення ЄС у все більшій мірі зачіпали економічні та політичні інтереси країни. Це протиріччя відчували всі відповідальні британські

політики, але лише Тоні Блер ризикнув запропонувати очевидний вихід – приєднання до єврозони. Однак йому не вдалося отримати підтримку політичної еліти і забезпечити сприятливі умови для проведення референдуму про єдину валюту.

Всі інші лідери, особливо консерватори, продовжували шукати квадратуру кола: як, не входячи в зону євро, брати участь в її управлінні. «Якщо ЄС перетвориться в «клуб єдиної валюти», де всі інші відсуваються в сторону і усуваються від управління, такий клуб не для нас», – декларував Камерон [35, с. 5]. Однак саме єврозона поступово ставала ключовим економічним проектом ЄС та каркасом для економічного управління.

При цьому Велика Британія хотіла не просто бути в Європі, вона хотіла управляти Європою. На початку 1960-х рр. держсекретар США Ден Ачесон сказав: «Великобританія втратила Імперію і ще не знайшла нову роль в світі» [21, с. 202]. У спробах знайти собі нову роль Велика Британія ходила по замкнутому колі – вона шукала нову імперію, в якій могла б бути лідером. Вона сприймала Європейський Союз як чужака, тому що це була «чужа імперія». Щоб сприймати ЄС як «свого», Велика Британія повинна була зробити його своїм в прямому сенсі слова, тому що британці здатні в повній мірі вважати своїм тільки те співтовариство, яке вони очолюють. Але як це зробити, коли в ЄС присутні визнані лідери і вони рухають весь Євросоюз в неприйнятному для Великої Британії напрямку? Відповідь дуже проста: знайти союзників і реформувати ЄС, щоб Союз відповідав інтересам Лондона.

Про це п'ятнадцять років тому говорив Тоні Блер: «Ми повинні бути лідером, щоб змінити Європу в бажаному напрямку». Вже не займаючи державних посад, Дж. Мейджор в 2013 р. задається питанням: як Велика Британія може домогтися лідируючої ролі? І сам собі відверто відповідає, що слід шукати союзників і домагатися реформування ключових політик ЄС. Далі він перераховує країни, що не входять в зону євро, особливо акцентуючи країни Східної Європи: «Ми природні союзники для їх амбіцій і для реформ, яких вони домагаються». Йому вторить Д. Кемерон: «Нам потрібна британська

модель членства, яка буде придатна для Британії і для всіх інших не членів зони єврозони» [35, с, 6]. Ось суть стратегії Лондона протягом двох останніх десятиліть: очолити всіх незгодних з існуючим інституціональним дизайном Євросоюзу, змінити Євросоюз відповідно до своїх вимог і забезпечити собі місце лідера.

В області економіки Євросоюз для Великої Британії є найважливішою основою єдиного ринку. Таке розуміння суті Євросоюзу перетворює Велику Британію з важливого, великого, але все таки аутсайдера, в одного з ключових членів. З політичної точки зору – це міжурядова організація, а також добровільна і активна співпраця між незалежними суверенними державами, про котру говорила ще М. Тетчер [23, с. 42]. Як зазначав Д. Камерон, що є тільки один спосіб бути в Європі, щоб Європа не управляла Великою Британією, - це самим управляти Європою, визначаючи зміст Євросоюзу і напрямок його розвитку. Це єдиний варіант, який міг влаштувати Великобританію. Однак більшість континентальних членів ЄС мали інший погляд на сьогодення і майбутнє Євросоюзу.

Отже, з урахуванням зазначених історичних подій, можна стверджувати, що, Брекзит не був закономірним або неминучим підсумком участі Великої Британії в євроінтеграції, скоріше, він став результатом взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів. До них належать – погіршення становища в усіх країнах, включаючи Велику Британію, і, як наслідок, загострення протиріч в ЄС в період економічної кризи, який, в свою чергу, збігся в Європі з потужною міграційним кризою. У цих умовах Лондон продовжував проводити політику відстоювання національних інтересів для максималізації вигод від інтеграції. Уряд консерваторів вдруге використовувало такий спосіб тиску на Брюссель, як підготовка референдуму про членство в Євросоюзі. Керівництво ЄС пішло на реальні поступки, проте ситуація вийшла з-під контролю британського Кабінету, оскільки посилення соціального невдоволення і напруженості призвело до загострення політичної боротьби і зростання популярності опозиційних сил, які виступали за вихід.

2.2 Ідентичність в контексті участі Великої Британії в європейському проєкті

У взаєминах Лондона і Євросоюзу було багато економіки, але було мало солідарності і єдності на рівні ідентичності. Знаменита фраза В. Черчілля «Ми з Європою, але ми не частина Європи» - відображає загальний підхід британців до Європейського Союзу [27, с. 152]. Вперше цю позицію він сформулював в статті в газеті The Saturday Evening від 15 лютого 1930 р., а згодом повторював неодноразово. Ось і в своїй знаменитій промові в Цюріху, закликаючи до створення Сполучених штатів Європи, В. Черчілль на завершення сказав: «Велика Британія, Британська співдружність націй, могутня Америка і Радянський Союз повинні стати друзями і покровителями нової Європи», тим самим очевидно відокремлюючи Великобританію від «нової Європи» [27, с. 153].

Острівний менталітет завжди був символом культурних відмінностей між Великою Британією і континентальною Європою. В останні десятиліття XX століття саме континентальний Євросоюз став грати класичну роль зовнішнього іншого, на опозиції до якого будується власна ідентифікація. Тоні Блер в 2001 р. відзначав, що Лондон завжди виявляв невпевненість в партнерстві з ЄС. Тереза Мей вже після референдуму щодо Брекзиту констатувала: «Велика Британія, будучи в Європейському Союзі, ніколи не відчувала себе як вдома. Европейский Союз ніколи не був для нас невід'ємною частиною нашої історії, яким він був для багатьох інших в Європі» [31, с. 2].

Характерно, що, виступаючи проти мігрантів, британці – і політики, і прості люди - не роблять великої різниці між громадянами інших країн ЄС і приїжджими з країн Азії або Африки. Навіть в політичному дискурсі використовується термін «міграція з ЄС», а не «вільне пересування». Острівний менталітет сприяє тому, що політика ЄС сприймається не як сума загальних зусиль, а як якесь зовнішнє втручання, яке доводиться терпіти або від нього захищатися. Аналогічні проблеми континентальної Європи в

Великій Британії сприймаються як чужі. Наприклад, в 2011 р. Д. Кемерон заявив, що більше не буде надавати допомогу Ерец через структури ЄС, оскільки це проблеми зони євро, в яку Великобританія не входить.

Відсутність емоційного зв'язку, відчуття єдиної родини породило прагматичний підхід Лондона. Одними і тими ж словами лідери консерваторів формулюють просту думку про те, що Євросоюз – не самоціль, а засіб досягнення цілей. Це різко контрастує з ідеологічним ставленням французьких, німецьких та інших континентальних лідерів ЄС.

Певною мірою таке ставлення до ЄС будувалося на геополітичних міркуваннях. Спочатку позиція Великої Британії «поза Європою», а вірніше, «над Європою» була заснована на концепції «трьох сфер», яка була запропонована В. Черчиллем. Перша сфера – Сполучені Штати, друга сфера – Британська співдружність націй, третя сфера – об'єднана Європа. Пізніше практично всі лідери заявляли, що у Великої Британії є багато ролей на міжнародній арені і різні інтереси [13, с. 45]. Втім, ця теза справедлива для багатьох європейських країн, особливо для великих. Однак на відміну від них Великобританія ніяк не могла визнати, що центральне значення для неї має Євросоюз, оскільки відчувала, що не до кінця належить йому.

Вирішальними факторами, які сформували ставлення британського суспільства до ЄС, завжди була глибинна британська ідентичність, яка «так само стара, як Шекспір, визрівала через досвід англійської громадянської війни і битви проти загрози католицького абсолютизму, спочатку проти Іспанії, а потім проти Франції: вільна Англія, що протистоїть невільному континенту». Один з найважливіших елементів історичного досвіду Великобританії – це боротьба проти будь-чиєї гегемонії в континентальній Європі.

У цій моделі ідентичності Європейський Союз ідеально підійшов на роль гегемона континентальної Європи. Раціональна свідомість підштовхувало до розвитку співпраці з ЄС, а колективне несвідоме вимагало зруйнувати наднаціонального гегемона або як мінімум забезпечити власну

незалежність від нього. С. Джордж показав, що в британському політичному дискурсі про ЄС дуже велике місце займають такі ідеї, як: Франція і Німеччина домінують в ЄС і використовують його щоб домінувати над Британією; Франція намагається через ЄС нав'язати Великій Британії свою правову систему; французька концепція демократії чужорідна британцям; Німеччина прагне зробити ЄС авторитарною організацією.

За даними «Євробарометра» за 2012 р, тільки 42% жителів Великої Британії відчували себе громадянами Євросоюзу. Це найнижчий показник серед країн Євросоюзу. В ході опитувань в 2012 р. респонденти вказали в якості ключових елементів, що формують європейську ідентичність, такі: єдина валюта – євро (41%), демократичні цінності (40%), загальна історія (26%), культура (26%), успіхи європейської економіки (21%), географічний фактор (18%). У Великій Британії найбільш важливими складовими ідентичності ЄС були названі: демократичні цінності, спільна історія і культура [13, с. 72].

У річному звіті «Євробарометра» за 2013 р. зафіксовано, що 60% населення Сполученого Королівства ідентифікують себе тільки за національною, а не європейською ознакою [13, с. 74]. Це найвищий показник серед країн Євросоюзу. Можливо, частково такі цифри пояснюються тим, що ключовим елементом ідентичності ЄС більшістю респондентів була названа єдина валюта – євро. Великобританія як і раніше залишалася поза зоною євро і не планувала відмовлятися від фунта стерлінгів, який вже давно став символом країни і частиною національного самосвідомості громадян.

Отримані результати підтверджували думку експертів: концепцію наднаціональної ідентичності Великої Британії слід визначати як конструкцію негативних відносин між «ЄС-Європою» і національним рівнем, на відміну, наприклад, від концепцій Франції або ФРН. Цікаво, що два десятиліття тому, в 1993 році, результати опитувань були аналогічними: 59% жителів Великої Британії ідентифікували себе тільки за національною ознакою. Тоді це був

найвищий показник в Європі поряд з датчанами і ірландцями. Десятиліття по тому, в 2003 р, показник становив 62%, і знову був найвищим в Європі.

Щодо атлантизму, то в науковій літературі не має однозначного трактування. Зазвичай він розглядається в рамках таких підходів: 1) один з напрямів геополітичної теорії; 2) система взаємідносин між Європою та Америкою; 3) британо-американські міждержавні відносини, що після завершення Другої світової війни в історіографії характеризуються як особливі відносини. Атлантизм як один з напрямів геополітичної теорії сформувався на рубежі XIX – XX століть у Великій Британії і США. Один з його основоположників Н. Спайкмен виокремив особливу геополітичну реальність — атлантичний континент, який пов'язаний спільністю культури західноєвропейського походження й історичної долі, ринковою економікою, ліберальною ідеологією, демократичним режимом.

Атлантизм на рівні британо-американських відносин чимало дослідників вважають базовим для формування Атлантичного союзу Європи і Америки, який остаточно оформився у період післявоєнного облаштування системи безпеки через створення НАТО. Британо-американські особливі відносини за своїм унікально високим рівнем взаємодії держав, побудовані на спільному історичному минулому і мовно-культурній близькості, з часів Другої світової війни стали класичним зразком комплексного і системного міждержавного стратегічного партнерства. Для США по більшості параметрів Велика Британія стала найбільш прийнятним і надійним партнером в Західній Європі для реалізації стратегічних планів розбудови нової системи європейської безпеки як сегмента трансатлантичних відносин.

Формально початком атлантизму як системи американо-європейського ідеологічного і політичного союзу можна вважати Атлантичну хартію, підписану Ф.Д. Рузвельтом та В. Черчіллем 14 серпня 1941 року під час американо-британської зустрічі, котра стала одним з програмних документів антигітлерівської коаліції. Документ фактично декларував наміри Великої Британії і США стати законодавцями світового порядку і гарантами нової

світової системи безпеки. Водночас для британської сторони умови акту засвідчили відмову від імперії в обмін на американську допомогу, що означало кінець історії Великої Британії як світового лідера. Ідеологічні засади атлантизму сформулював В. Черчілль, визнавши домінування Сполучених Штатів на міжнародній арені, та проголосив необхідність створення ―братнього союзу англомовних країн по обидві Атлантики з метою попередження нової війни, під яким розумів встановлення особливих відносин між Великою Британією і Британською Співдружністю націй з одного боку та США з іншого, в основі якого перебував військовий союз для забезпечення домінування партнерів у світі. У цій промові вперше прозвучав термін ―залізна завіса.

Пріоритет атлантичних зобов‘язань і позиція США стали однією з головних причин відмови Великої Британії від підписання Договору про Європейський оборонний союз (ЄОС), ініційований Францією у 1950. Аргументами проти європейської інтеграції у сфері оборони стали побоювання щодо дублювання функцій НАТО. Перспективи створення європейської армії, що пропонувала на той час Франція, стали визначальною причиною відмови від проекту ЄОС.

Активна участь в атлантичній спільноті на чолі з США давала сподівання британській еліті на першість країни у політиці континенту в умовах відмови від участі у початковому етапі євроінтеграції. Британському уряду вдалося домогтися від США прийняття у 1957 році ―доктрини взаємозалежності НАТО, яка передбачала координацію військових програм держав-партнерів і певну спеціалізацію кожної з них в об‘єднанні збройних сил Альянсу. За США і Великою Британією закріплялася роль ядерних держав, а інші партнери мали спеціалізуватися на звичайних озброєннях.

Отже, з часу завершення Другої світової війни атлантизм утвердився як один з головних принципів і напрямів зовнішньої політики Великої Британії. Він є невід’ємною частиною британської стратегічної культури, а ―особливі відносини з США – головний практичний механізм її реалізації. У

післявоєнний період атлантизм став теоретико-прикладним обґрунтуванням нового місця країни в системі міжнародних відносин. Центральна роль у трансатлантичних стосунках Північної Америки і Європи була покликана компенсувати Великій Британії втрату імперії і перехід до статусу світової держави другого рангу.

Концепт атлантизму став тією новітньою ідеологічною основою, яка дозволила обґрунтувати відмінність Великої Британії від континентальної Європи і досить вдало балансувати між обома головними полюсами зовнішньої політики. Британські уряди намагалися закріпити за своєю країною роль медіатора між Північною Америкою і Європою, що було особливо актуально в часи ―холодної війни.

Уряд країни, намагаючись відновити традиційну історичну роль Британії останнього півстоліття – роль найближчого союзника США, лідера НАТО в Європі і рупора американської позиції в регіоні, фактично відкинув політичні та безпекові можливості ЄС, де його вплив зменшується, і зробив пріоритетну ставку на Атлантичний альянс. Саме з ним британське керівництво ототожнює головний механізм збереження впливу на міжнародній арені. Водночас перманентна нестабільність на периферії ЄС, слабкість його військових ресурсів і як наслідок недостатність міжнародного впливу в умовах посилення орієнтації США на Азійсько-Тихоокеанський регіон рано чи пізно змусять держави Європи, зокрема Велику Британію, повернутися до питання регіональної безпеки, місця і ролі Європи у міжнародних процесах.

2.3 Особливості британської моделі європейської інтеграції

З моменту свого приєднання до Співтовариства, країна озвучила своє право на виняткові умови при виконанні обов'язків повноправного члена ЄЕС. В країні переважало негативне або неприйнятне ставлення до багатьох напрямками політики Європейського Союзу. Велика Британія є постійним

критиком загальної сільськогосподарської політики ЄС по причині її величезного фінансового навантаження на бюджет ЄС. Через незгоду із загальною сільськогосподарською політикою були проведені переговори про так звану «британської знижку» в 1984 р. прем'єр-міністр Великої Британії Маргарет Тетчер пригрозила виходом з переговорів, якщо інші держави-члени не підтримають особливий статус Великої Британії, який на практиці означає, що Великій Британії повертається щорічно 2/3 національного нетто-внеску з бюджету ЕС3.

Спочатку в 1989 р. Велика Британія відмовилася підписати Хартію основних соціальних прав трудящих Європейського Союзу і тільки в 1998 р. її підписав прем'єр-міністр Тоні Блер. Хартія має з юридичної точки зору характер декларації і, отже, не є обов'язковою. Права трудящих повинні захищатися на рівні прав окремих держав-членів або на загальному рівні, якщо це знаходиться в межах компетенції Європейського союзу. Договір про Європейський Союз передбачає, що всі держави-члени будуть вступати в валютний союз. Велика Британія забезпечила собі постійне виключення в питанні введення єдиної валюти євро – так званий opt – out [2, с. 68].

Велика Британія обумовила постійне виключення в питанні про приєднання до Шенгенської угоди. Країна брала участь тільки у співпраці поліцейських служб. Сполучене королівство здійснює контроль на своїх кордонах. Свій особливий статус пояснювався тим, що британські громадяни не зобов'язані мати ідентифікаційний документ, що засвідчує особу, а мають його тільки в разі, якщо керують автомобілем або планують виїзд за кордон. Якщо Велика Британія вирішила б прийняти повноправне членство в Шенгенську зону, то всі громадяни Великої Британії повинні б були мати посвідчення особи.

У 2013 р. Девід Кемерон пообіцяв громадянам здійснити референдум щодо питання виходу з Європейського союзу, якщо Консервативна партія переможе на виборах в 2015 р. Політик відреагував на популярність британських євроскептиків, які вказували на недоліки Євросоюзу, а також на

невигоди членства Великої Британії в ЄС. Після переобрання Кемерон почав реалізовувати свої передвиборні обіцянки і зажадав кардинальних змін у функціонуванні Європейського Союзу. Велика Британія прагнула отримати право на подальші винятки з правил функціонування ЄС і основних договорів.

Вимоги Великої Британії в питанні реформування ЄС була спрямовані на такі області:

1. Пропозиція щодо забезпечення більшої конкурентоспроможності та поглиблення внутрішнього ринку, який добре функціонує в сфері обміну товарів. Велика Британія була в той період не задоволена тим, як працює внутрішній ринок в сфері послуг, а тим більше в цифровій сфері. Складовою частиною британського пропозиції було розширення зон вільної торгівлі з різними партнерами в світі і підписання ТТІП (Трансатлантичного торгового і інвестиційного партнерства) [16, с. 36]. Крім того, Велика Британія вимагала розширення зон вільної торгівлі з іншими країнами.

2. Велика Британія вимагала вирішувати питання про суверенітет національних держав шляхом надання більших повноважень національним парламентам. Країна хотіла таким чином посилити суверенітет національних парламентів в питаннях правосуддя, національного законодавства і національної безпеки. Підвищення ролі національних парламентів могло б означати обмеження реалізації тих пропозицій, які відповідають інтересам Великобританії, але інша група парламентів могла б заблокувати британські пропозиції.

Велика Британія дотримувалася поглядів, що фраза «ever closer union», тобто ще тісніший союз, не означає автоматично як умова, що всі держави-члени ЄС будуть однаково швидко рухатися в напрямку федеративного або політично взаємопов'язаного союзу. Д. Кемерон виступав проти подальшого поглиблення інтеграції в рамках Європейського Союзу в економічному і політичному плані [35, с. 7]. Він відкидав загальний податок на фінансові транзакції, банківський союз та виражав незгоду з установою функції міністра фінансів для ЄС.

3. Третьою областю, в якій Велика Британія вимагала виключення з правил, є регулювання потоку іммігрантів за рахунок зниження привабливості країни через скорочення соціальних пільг. З березня 2014 по березень 2015 р. на Британські острови переїхало 330 тис. іммігрантів. Девід Кемерон пообіцяв в 2010 р. скоротити число іммігрантів на 100 тис. в рік. Велика Британія хотіла обмежити приплив іммігрантів головним чином зі східноєвропейських країн-членів ЄС. Однак називати таке явище імміграцією вельми сумнівно, тому що мова йде про реалізації однієї з чотирьох свобод єдиного ринку ЄС, а саме вільного переміщення робочої сили. Скорочення соціальних виплат стосуватиметься трьох сфер, а саме допомоги з безробіття, виплати на проживання і виплати на дітей, що не проживають з батьками у Великій Британії . Кемерон пропонував ввести заборону на видачу соціальних допомог на період до чотирьох років з моменту приїзду на проживання до Великої Британії . Якщо іммігрантам протягом шести місяців не вдасться знайти роботу, вони можуть бути виселені з країни, також повинен був таким чином прискоритися процес видворення мігрантів, засуджених за вчинення злочинів [6, с. 51]. Пропозиція обмежити соціальні виплати для іммігрантів зіткнулася з великим опором східноєвропейських держав, зокрема, проти виступав уряд Польщі, який захищав інтереси близько 1,3 млн поляків, що живуть у Великій Британії .

Але для Великої Британії обмеження числа мігрантів в кінцевому підсумку було б не вигідним. Громадяни країн Східної Європи, що працюють у Великій Британії, сприяють зростанню ВВП країни, і повинні б мати однакові можливості, як і британські громадяни. Значно більше ці громадяни вкладаю у ВВП Великої Британії , ніж від нього отримують.

Так зване «екстрене гальмо» можуть використовувати всі держави-члени ЄС, якщо доведуть, що кількість людей, яка прибуває в країну з інших держав-членів Євросоюзу в пошуках роботи, занадто навантажує соціальну систему країни. В такому разі країна має право обмежити підтримку для приїжджаючих працівників [6, с. 60]. До механізму зниження виплат для

іммігрантів хотіли приєднатися і інші країни-члени ЄС, такі як Данія, Німеччина і Австрія, які також є привабливими для іммігрантів через щедрі виплати.

Отже, Велика Британія з 50-их років XX ст. мала особливе ставлення до інтеграції в рамках європейських співтовариства. Як одна з найбагатших країн з високим рівнем життя, Велика Британія є привабливою для мігрантів з країн-членів ЄС і для громадян з інших країн за межами ЄС. Незважаючи на отримання «британської знижки», країна відчувала себе в ролі потерпілого члена Євросоюзу. Негативне ставлення до членства в Європейському союзі, в першу чергу, представників Консервативної партії Великої Британії , призвели до пропозиції про організації референдуму з питання про перебування країни в складі ЄС. Для того щоб утримати Велику Британію в складі спільноти держав-членів, Європейський союз пішов на багато поступків. У Брюсселі 18 - 19 лютого 2016 р. відбулася зустріч представників 28 держав-членів Європейського союзу, під час якої пройшли переговори про особливі умови положення Великої Британії в ЄС.

Особливий статус Великої Британії в ЄС давав можливість країні користуватися рядом винятків з діючих правил для держав-членів ЄС. Велика Британія могла прийняти специфічні заходи, які можуть послужити на її користь, але обмежують при цьому права громадян держав-членів Європейського союзу, які живуть в цій країні.

РОЗДІЛ 3. ВІД ОСОБЛИВОСТЕЙ УЧАСТІ ДО БРЕКЗИТУ

3.1 Проблеми відносин Великої Британії та ЄС під час Брекзиту

На референдумі 23 червня 2016 р. 51,9 % британців проголосували за вихід з ЄС, а 48,1 % – за те, щоб Велика Британія залишилася у складі ЄС. Така незначна різниця у результатах призвела до того, що подальші відносини між Великою Британію та ЄС не одразу набрали визначеного характеру. Неочікуваний результат референдуму викликав великий резонанс у світовій спільноті, масові суспільні заворушення, а британський уряд опинився у непростому становищі. Лідер Консервативної партії прем'єр-міністр Девід Камерон подав у відставку і вже 11 липня після внутрішньопартійного голосування новим лідером партії стала Тереза Мей. З 13 липня вона була призначена прем'єр-міністром [37, с. 36].

Згідно з текстом Лісабонського договору, кожен член ЄС може залишити об'єднання згідно з власними конституційними вимогами. Для цього держава повідомляє Європейську раду про такий намір. За інструкціями, наданими Європейською Радою, ЄС має провести перемовини та досягти угоди щодо особливостей процесу виходу держави з об'єднання, враховуючи подальші відносини після від'єднання. Така угода може бути досягнена кваліфікованою більшістю Європейської ради після згоди Європейського парламенту. При цьому держава, яка задіяла статтю 50, вже не бере участі в нарадах Європейської ради, а момент припинення її членства визначається у досягнутій угоді або наступає автоматично через два роки після застосування статті 50 [18, с. 225].

Невдовзі після призначення Тереза Мей оголосила, що не буде починати вихід з ЄС за статтею 50 до 2017 р. Вона провела зустріч з канцлером ФРН Ангелою Меркель, яка зазначила, що Великій Британії необхідно багато часу для того, щоб ідентифікувати основні інтереси та проблемні моменти у процесі виходу з ЄС. На відміну від Франції, чиє політичне керівництво воліло, щоб Велика Британія, довго не очікуючи, починала вихід за процедурою,

викладеною у статті 50, Ангела Меркель пояснила, що Велика Британія не має поспішати в цьому питанні, адже належним чином здійснений вихід, не кажучи вже про адекватну організацію майбутніх перемовин із Брюсселем, буде в інтересах всіх членів ЄС. Для вдалого і своєчасного втілення цих планів Тереза Мей створила окремий пост державного секретаря у справах виходу Великої Британії з Європейського Союзу, який зайняв Девід Девіс.

Ключовим пунктом програми Терези Мей стало те, що Велика Британія за жодних обставин не залишиться членом Єдиного Ринку, а буде покладатися на досягнення всеосяжної угоди. Крім того, вона висловила своє переконання щодо цієї домовленості з країнами ЄС: для Лондона краще не мати ніякої угоди, ніж мати погану угоду. Прем'єр-міністр зауважила, що ті європейські політики, які закликають до «покарання» Великої Британії за Брекзит для того, щоб знеохотити інші країни від таких же дій, самі ж шкодять майбутньому країн Європи. При цьому у питанні функціювання Спільної зони подорожей у британського уряду досі немає чіткої концепції. Навіть при досягненні всеосяжної угоди з ЄС для продовження участі у Єдиному ринку режим перетину кордону між Ірландією та Сполученим Королівством, який вже багато років був відкритим завдяки перебуванню обох держав у ЄС, буде потребувати нових рішень [15, с. 46].

Проблема полягає в тому, що при виході Великої Британії з ЄС британці зможуть вільно перетинати кордон з Ірландією лише на правах, аналогічних із правами громадян ЄС, якими вони вже не будуть. Так само згідно з чинним законодавством, громадяни ЄС могли б вільно подорожувати у Велику Британію через Ірландію. Через це британському уряду доведеться виробити нове практичне рішення цього питання.

У кінці січня 2017 р. Верховний суд Великої Британії постановив, що стаття 50 не може бути задіяна урядом без схвалення обома палатами парламенту. Однак у політичних колах Великої Британії просто не було серйозної опозиції до початку виходу з ЄС, тому вже на 13 березня Тереза Мей отримала необхідне схвалення парламенту. 29 березня, як і було заплановано,

Велика Британія задіяла статтю 50 Лісабонського договору та запустила процес виходу з ЄС. Таким чином до 29 березня 2019 р. країна мала остаточно вийти з Європейського Союзу [34, с. 78].

Повноцінні переговори з Європейською радою щодо особливостей угоди між Великою Британією та ЄС розпочались лише після того, як Велика Британія провела позачергові парламентські вибори 8 червня 2017 р. Неочікувані вибори, які були ініційовані Терезою Мей з метою забезпечити підтримку вибраного курсу на вихід з ЄС, не відкладали переговори, бо за словами представників Європейської комісії, перемовини в будь-якому випадку не мали відбуватися раніше літа 2017 р. Перший раунд переговорів про вихід Великої Британії з ЄС тривав з 19 червня до 8 грудня 2017 р. Британський уряд представляв державний секретар у справах виходу Великої Британії з Європейського Союзу Девід Девіс, а ЄС – єврокомісар з внутрішнього ринку Мішель Барн'є [38, с. 257]. Від початку переговорів ключовими питаннями окреслили проблему мігрантів, права європейських та британських громадян щодо проживання та роботи, виплати Великою Британією Євросоюзу за її бюджетними зобов'язаннями за період членства в ЄС (аж до 2020 року) та можливі умови торговельної та митної угоди. Британська сторона сподівалася першочергово узгодити фінансові питання, проте ЄС волів спочатку вирішити інші проблеми.

Саміт ЄС 15 грудня 2017 р. затвердив мандат для другої фази перемовин по Брекзиту про умови дворічного майбутнього перехідного періоду і принципах майбутніх відносин партнерства. Про це йдеться в опублікованій підсумковій заяві саміту. Перехідний період для Великої Британії завершиться 31 грудня 2020 р. «Європейська Рада підтвердила готовність встановити партнерство в таких сферах, як торгівля і економічне співробітництво, боротьба з тероризмом і міжнародною злочинністю, у сфері безпеки, оборони і зовнішньої політики» – йдеться в документі. У ньому також підкреслено, що повноцінну угоду про торгівлю з Великою Британією може бути укладено тільки після того, як ця країна завершить свій вихід зі співтовариства. Своєю

чергою, глава Єврокомісії Жан-Клод Юнкер зазначив, що «впродовж найближчих тижнів має бути підготовлений проект угоди про умови виходу, положення якого були узгоджені на першій фазі переговорів», що завершилася 7 грудня. Жан-Клод Юнкер також додав, що реальні переговори про майбутні відносини Лондона і Брюсселя «почнуться в березні 2019 р.» [22, с. 315].

Після саміту ЄС 14–15 грудня 2017 р. завершився перший етап переговорів і дискусія перейшла до другої фази, коли сторони повинні домовитися про характер дворічного перехідного періоду, а також про майбутні відносини між Великою Британією і ЄС, особливо, у сфері безпеки та торгівлі. Питання того, наскільки залежними від торгівлі один з одним є Велика Британія та ЄС є найсуперечливішим при аналізі економічних наслідків Брекзиту.

Номінальний ВВП ЄС разом із Великою Британією складає 16,5 трильйонів доларів. ВВП ж Великої Британії складає приблизно 2,6 трильйонів доларів. ЄС є найбільшим торговельним партнером Великої Британії. Торгівля з країнами ЄС у 2015 р. становила 44 % від британського експорту товарів і послуг та 53 % від імпорту Великої Британії [22, с. 316]. Тим не менш, стрімкий ріст економік, що розвиваються поза ЄС, приводить до збільшення ролі в торгівлі Великої Британії . Як наслідок, з 1999 р. частка ЄС у торгівлі Великої Британії постійно зменшується, без огляду на те, що сам обсяг торгівлі зростає. Цьому, однак, заважають зовнішні тарифи ЄС, для зняття яких Великій Британії до Брекзиту була потрібна підтримка інших членів ЄС, які виступають за вільну торгівлю і не сповідують протекціоністську політику.

У дослідженні торгівлі між Великою Британією та країнами ЄС аналітики зазвичай враховують так званий «Роттердамський ефект». Йдеться про те, що Велика Британія здійснює значну частку торгівлі з Нідерландами через порт Роттердаму. Не всі британські товари, що проходять через Роттердам, призначені для голландського покупця – прикметним є те, що товари, які після того переправляють до третіх країн, все одно вважають

експортом Великої Британії до Нідерландів і враховують при сумарному підрахунку британського експорту до ЄС. Так само імпорт із третіх країн до Великої Британії через Нідерланди вважають імпортом із ЄС до Сполученого Королівства. Це дає підставу економістам виключати повністю або частково торгівлю з Нідерландами при підрахунках обсягів торгівлі між Великою Британією та ЄС, але за тими чи іншими методиками підрахунків, навіть при повному неврахуванні Нідерландів як частини торгівлі з ЄС, частка залишається не меншою ніж 40,7 % та 46,9 % для експорту та імпорту відповідно [12, с. 6].

Наслідки для економіки Великої Британії від Брекзиту залежали передусім від того, наскільки угода про вільну торгівлю з ЄС наблизить країну до Єдиного ринку. У Білій книзі британського уряду, яку опублікували після промови Терези Мей у січні 2017 р. йдеться про те, що Велика Британія не буде використовувати стандартні моделі економічної кооперації з ЄС. Натомість, офіційний Лондон стверджував, що Велика Британія в будь-якому випадку має нульовий тариф на товари та спільну регуляційну політику з Єдиним ринком. Досягнута угода в ідеалі включає в себе лише окремі провізії сьогоднішнього законодавства Єдиного ринку.

Таким чином, нове політичне керівництво Великої Британії на чолі з Терезою Мей було націлене першочергово на мінімізацію як політичних, так і економічних збитків. Зміни політичного керівництва Консервативної партії забезпечували достатню політичну енергію для того, щоб у визначений термін провести всі необхідні заходи для застосування статті 50 та початку процедури виходу Великої Британії з ЄС.

3.2 Процес переговорів щодо виходу Великої Британії з Європейського Союзу

17 січня 2017 року прем'єр-міністр Великобританії Т. Мей виступила з програмною промовою в парламенті, виклавши бачення свого кабінету щодо виходу Великої Британії з ЄС, тобто реалізації даного процесу на практиці. Т.

Мей зазначила, що Брекзит являє собою важливий сигнал і урок, який Брюсселю не варто ігнорувати, якщо ЄС прагне до подальшого успішного розвитку. Одна з ключових фраз у програмній промові Т. Мей, «ми залишаємо Європейський союз, але не залишаємо Європу». Дане висловлювання є своєрідним відсиланням до відомої фрази В. Черчілля: «Ми з Європою, але не з неї. ... Ми зацікавлені і асоційовані, але не поглинені» [11, с. 400].

Вже 19 січня британський прем'єр-міністр розвинула свою думку на економічному форумі в Давосі. На думку Т. Мей, Брекзит дає Великій Британії шанс не тільки вибудувати нові відносини з ЄС, але і стати тією країною, якою громадяни хочуть її бачити, а саме «по-справжньому глобальною Британією». Прем'єр-міністр бачить Велику Британію країною, яка цінує відносини з Європою, але має завдання і за її межами, а прагне вибудовувати відносини з новими партнерами. Важливо відзначити, що соціологічне опитування, проведене службою YouGov за підсумками даного виступу Т. Мей, показав, що 55% опитаних вважають, що план, запропонований главою уряду є вірним, лише 19% мали протилежну думку [4, с. 39].

Важливо підкреслити, що підтримка чинного курсу з боку виборців мала серйозне значення в контексті політичних розкладів, сформованих в результаті Брекзиту не тільки у всій політичній системі країни, але і в самій консервативної партії Великої Британії. Не менш важливим є і зовнішній вимір: позитивні соціологічні результати свідчать про деяку консолідацію суспільства і влади.

Одним з ключових моментів була заява про те, що в разі виходу з Спільного Ринку ЄС Велика Британія отримає можливість змінити основу економічної моделі країни. На думку Т. Мей країна зможе вільно укладати торговельні угоди по всьому світу, встановлювати конкурентоспроможну податкову ставку і проводити політику, яка буде залучати кращі компанії світу і найбільших інвесторів у Велику Британію. Разом з тим, незважаючи на вже обрану стратегію, залишалося неясним яка з моделей зв'язків між ЄС та

Великою Британією буде застосовуватися. Так, ще в період кампанії референдуму з питання членства Великої Британії в ЄС були визначені три можливих шляхи взаємодії країни і єдиної Європи в разі виходу зі спільноти.

В рамках першого передбачається припинення членства в ЄС, залишаючись при цьому в рамках єдиного ринку, тобто «норвезька модель», вибір якої обіцяє найменше порушення торгових відносин з ЄС після Брекзиту. Однак, і важливо, враховуючи характер кампанії, яка привела до голосування, це мало на увазі б підпорядкування законодавству ЄС, прийняття свободи пересування і продовження виплат в бюджет ЄС. Даний варіант був мало прийнятний на початковому етапі переговорного процесу.

Другий варіант передбачає вихід на єдиний ринок і митний союз ЄС, а також укладення двосторонньої торговельної угоди з Європейським Союзом. Це так званий «канадський варіант», який передбачає те, щоб Великобританія і її партнери по ЄС змогли підписати торгову угоду, що дозволяє продовжити якомога більше двосторонньої торгівлі без єдиного ринку і членства в Митному союзі ЄС.

Третій варіант означає те, що Велика Британія буде покладатися на правила Світової організації торгівлі для регулювання двосторонньої торгівлі з ЄС. «Жорсткий» варіант виходу Великої Британії з ЄС мав би набагато більший негативний економічний ефект. Важливо відзначити, що, як і «канадський варіант», даний варіант також буде не тільки означати припинення більшості платежів до бюджету ЄС, а й виведе Велику Британію за рамки закону ЄС і дозволить уряду контролювати міграцію.

Важливо підкреслити, що в рамках останнього варіанту, Великій Британії обійдеться в 4,9% ВВП, або 140 млрд. дол. США за десять років, у порівнянні з прогнозованим рівнем при збереженні нинішнього стану речей, через збільшення торгових витрат і скорочення припливу інвестицій, тоді як втрати ЄС виявляться значно меншими – 0,7% ВВП, або 97 млрд. дол. США [30, с. 105]. Дійсно, від вибору моделі взаємодії з ЄС залежала економічна ситуація в країні. Так, згідно з доповіддю американського аналітичного центру

Rand Corporation практично всі варіанти виходу зроблять негативний вплив на торгівлю та інвестиції. Наприклад, «жорсткий» Брекзит без угоди з ЄС призведе до падіння ВВП Великої Британії майже на 5% за десять років. Втім, навіть «м'які» варіанти виявляться гіршими збереження статус-кво. Тут важливо відзначити, що експерти центру проаналізували наслідки восьми можливих сценаріїв не тільки для Великої Британії і ЄС, а й США, позиція яких змінилася з приходом нової адміністрації.

П'ять можливих сценаріїв потрапляють в категорію «жорстких». Вони припускають вихід з єдиного ринку і митного союзу, що, на думку експертів, надасть однозначно негативний вплив на майбутнє економічне зростання. При цьому укладання угод про вільну торгівлю з іншими країнами, включаючи США, не зможе в повній мірі компенсувати втрати в галузі торгівлі та інвестицій на європейському ринку.

За роки членства Великої Британії в ЄС відбулася побудова тісних економічних зв'язків. Так, з 1973 р по 2014 р. частка ЄС в структурі торгового обороту Великої Британії зросла з 33% майже до 60%. У зв'язку з цим можна сказати, що будь-яке порушення торгових зв'язків помітно вдарить по економіці країни [30, с. 117].

Втім, було б невірним говорити про те, що британський уряд не має стратегії щодо Брекзиту. Так, в опублікованій в лютому 2017 р білій книзі, присвяченій процедурі виходу Великої Британії з ЄС, були викладені керівні принципи:

1) забезпечення визначеності і ясності, припинення юрисдикції Європейського суду і взяття під контроль зводу британських законів, зміцнення союзу всіх частин королівства і збереження прихильності белфастські угодою;

2) робота над практичним вирішенням, яка дозволить підтримувати загальну зону подорожей, захищаючи при цьому цілісність імміграційної системи Великобританії і підтримуючи міцні зв'язки з Ірландією;

3) контроль кількості громадян ЄС, які прибувають до Великої Британії;

4) забезпечення статусу громадян ЄС, які проживають у Великій Британії, і її громадян в інших державах-членах;

5) захист і зміцнення існуючих прав трудящих;

6) формування нового партнерства з ЄС, включаючи широку угоду про вільну торгівлю, а також пошук взаємовигідної нової митного угоди з ЄС;

7) налагодження відносин вільної торгівлі з усього світу;

8) збереження місця в авангарді науки та інновацій і прагнення до продовження тісного співпраці з європейськими партнерами Великої Британії;

9) продовження співпраці з ЄС з метою збереження європейської безпеки, боротьби з тероризмом і підтримання справедливості в усій Європі;

10) пошук поетапного процесу реалізації, в якому як Велика Британія, так і інститути ЄС, а також інші держави-члени ЄС готуються до нових домовленостей.

Розглядаючи даний документ важливо підкреслити наступне. З одного боку, британський уряд вказав свою прихильність збереженню таких важливих основ взаємовідносин як свобода пересування і взаємне забезпечення прав вже які проживають у Великій Британії європейців, а також положенню британців в Європі, хоча, при цьому, не говориться про те, як може бути обмежений потік потенційних мігрантів з країн ЄС [25, с. 16]. З іншого боку, в документі немає конкретики про те, яким Лондон бачить новий режим торгівлі з ЄС. 29 березня 2017 М. Т. Мей направила керівництву ЄС повідомлення про вихід Великої Британії з ЄС відповідно до ст. 50 Лісабонського договору. Незважаючи на те, що тоді ж Т. Мей виключила вихід з ЄС «без угоди» (тобто «жорсткий» варіант торгівлі за правилами СОТ), подальші події показали, що підсумковий результат може бути іншим.

Одним з найважливіших пунктів переговорного процесу є питання про фінансові виплати з боку Великої Британії в загальний бюджет ЄС. Розмір виплат Євросоюзу став ударом для британських політиків, які виступали за вихід з ЄС. Зокрема, ще в ході кампанії, що передувала референдуму, євроскептики обіцяли публіці, що Велика Британія, навпаки, перестане

щороку виплачувати мільярди «неефективній брюссельській бюрократії». Популярний серед британських медіа вираз «рахунок за розлучення», який описує даний процес насправді є перебільшенням. Справа в тому, що дані виплати не є позаплановою компенсацією, а всього лише виплати в рамках бюджету ЄС та інші витрати, за які Велика Британія разом з усіма голосувала, будучи в складі Євросоюзу. Незважаючи на те, що точилися суперечки про суми цих виплат, уряд погодився з самим фактом наявності подібних фінансових зобов'язань.

Найбільш серйозний прорив в переговорному процесі відбувся 4 грудня 2017 р. на зустрічі між Ж.К. Юнкером і Т. Мей. Так, на зустрічі було досягнуто прогресу в області фінансового врегулювання і прав громадян. Однак, зустріч була припинена після того, як Демократична Юніоністська партія Північної Ірландії заперечила проти домовленостей стосовно ірландського кордону, незважаючи на те, що угода раніше отримала підтримку прем'єр-міністра Ірландії Л. Варадкара. В наступні дні переговори продовжилися і, в результаті, 8 грудня була опублікована спільна доповідь з викладом зобов'язань, які повинні бути відображені в угоді про вихід [34, с. 82]. Принципова домовленість була досягнута за трьома напрямками: захист прав громадян Союзу у Великій Британії та її громадян в Союзі; рамки для розгляду унікальних обставин Північної Ірландії; фінансове врегулювання.

В цілому, складнощі, що виникали в ході переговорного процесу, впливали на весь характер зовнішньої політики Великої Британії. В умовах сформованої невизначеності на європейському напрямку один із драйверів зростання Велика Британія бачило в «розвороті» на Схід. Так, в лютому 2018 р. Т. Мей здійснила державний візит в КНР, в ході якого обидві сторони домовилися провести більше переговорів з приводу китайської ініціативи «один пояс, один шлях», а також обговорили важливість міжнародних стандартів і транспарентності.

Разом з тим, очікування керівництва Великої Британії зазнали краху. Так, замість повноцінної угоди про вільну торгівлю – обмежилися

підписанням спільної торговельної та інвестиційної доповіді. Це пояснюється тим, що в поточній ситуації, або в разі збереження членства країни в ЄС, підписання неможливо. За даними на 2016 р. Велика Британія вже була головним одержувачем прямих іноземних інвестицій Китаю в ЄС – 23 млрд. євро в 2016 р. стала другим за величиною торговим партнером Китаю в Європі – 62 млрд. євро [34, с. 83]. Проте, торговий дефіцит Великої Британії з Китаєм склав 28,7 млрд. євро в 2016 році, що є найвищим показником.

Втім, нова «глобальна» стратегія зовнішньої політики ґрунтувалася не тільки на побудові міцних зв'язків з КНР. До вступу в ЄС традиційним партнером Великої Британії були країни Британської співдружності, а даний факт, як уже зазначалося раніше, використовувався в аргументації євроскептиків протягом усього членства країни в ЄС. У зв'язку з цим, напередодні квітневого саміту країн Співдружності, представник Кабінету міністрів Великобританії повідомляв, що активізація торгівлі всередині Співдружності буде пріоритетним завданням, а Велика Британія хоче продемонструвати свою прихильність глобальної вільної торгівлі. За його словами, використовуючи об'єднану міць Співдружності, у Великій Британії є можливість побудувати глобальну економіку, яка буде працювати для всіх.

Отже, процес переговорів щодо виходу Великої Британії з ЄС залежав від моделі взаємодії країни і єдиної Європи в разі виходу зі спільноти. Норвезька модель передбачала найменше порушення торгових відносин з ЄС після Брекзиту. Однак, у разі обрання такої моделі це б означало підпорядкування законодавству ЄС і продовження виплат в бюджет ЄС. Тому такий варіант був неприйнятним для переговорного процесу. Канадська модель передбачала вихід Великої Британії на єдиний ринок і митний союз ЄС, а також укладення двосторонньої торговельної угоди з Європейським Союзом. Однак, найбільш прийнятним варіантом для Великої Британії стала жорстка модель, котра , як і «канадський варіант», також означала більшості платежів до бюджету ЄС, а й виведення держави за рамки закону ЄС і надає можливість уряду контролювати міграцію.

3.3 Політичний фон Брекзиту

У Великій Британії з 1973 р. і по теперішній час не було консенсусу щодо європейської інтеграції. Курс уряду залежав від тієї партії, яка перебувала при владі, від переважаючого впливу в ній євроскептиків або єврооптимістів в даний період, впливу груп інтересів і ЗМІ. Позиція щодо місця і ролі країни в європейській інтеграції коштувала політичним і державним діячам кар'єри, а партії – втрати влади. У Консервативної партії завжди були сильні євроскептики, причому одні і ті ж політичні діячі змінювали свою позицію в залежності від обставин, зокрема внутрішньо- і зовнішньополітичних. Так, на референдумі 1975 р. майбутній прем'єр-міністр М. Тетчер підтримала вступ країни в ЄС. Однак саме вона, вже в якості голови уряду, наполягала на поверненні Лондону частини британського внеску в бюджет ЄС, оскільки від субсидій в рамках Єдиної сільськогосподарської політики ЄС вигравали в основному французькі фермери, шкодувала про підписанні Єдиного європейського акту в 1986 р, оскільки він припускав формування не тільки єдиного ринку ЄС, а й політичне співробітництво між членами ЄС з 1992 р. У своїй знаменитій промові в Брюзі в 1988 р. вона виступила проти «наддержави» з централізацією влади в Брюсселі, відстоюючи ідею «національного суверенітету при процвітанні вільної торгівлі», згодом виступивши проти введення єдиної валюти ЄС. На виборах 2010 р консерватори не змогли завоювати більшість місць в парламенті і змушені були вступити в коаліцію з «проєвропейською» Партією ліберальних демократів. Відповідно, коаліційна угода передбачала взаємні поступки [22, с. 318].

Те, що називають «міграційною кризою», не стосувалося Великої Британії безпосередньо, оскільки вона не входить в Шенгенську зону. Потоки мігрантів з країн Близького Сходу і Північної Африки, які затопили континентальний ЄС, обійшли стороною Британські острови. Не будучи пов'язаною Шенгенською угодою, Велика Британія не зобов'язана і приймати

біженців за встановленими в Брюсселі квотами. Проте, британці, бачучи ситуацію на континенті, приміряти її і на себе, що підвищувало рівень євроскептицизму.

Що стосується приїжджих з ЄС – за термінологією Брюсселя, мобільних громадян ЄС, то навіть в офіційних британських джерелах їх називають «іммігрантами з країн ЄС», наприклад, в Бюро національної статистики – Office for National Statistics. У громадській свідомості позначився феномен «польського сантехніка» – людина іншої побутової та політичної культури, а також готового на меншу, ніж корінні жителі, зарплату [19, с. 612].

Велика Британія активно просувала вступ в ЄС не тільки країн Центральної та Східної Європи, а й Туреччини. Однак подібні розрахунки обернулися тим, що потік іммігрантів – мобільних громадян ЄС – до Великої Британії викликав неприйняття остров'ян. Справа в тому, що ще Т. Блер відкрив двері країни полякам в рік вступу Польщі в ЄС – 2004 р., скасувавши для них перехідний період в 7 років. Відповідно, діаспора поляків у Великій Британії налічує 900 тис. осіб. Поляки стали другими за чисельністю після вихідців з Індії – колишньої британської колонії – серед народжених за кордоном. Євроскептицизм був обумовлений і глибшими причинами – самою логікою інтеграції, яка неминуче вимагала більш тісного союзу країн-членів ЄС, а Велика Британія вимагала винятків для себе.

У зв'язку з введенням в дію Лісабонського договору, який євроскептики вважали кроком до федералізму, фінансово-економічною кризою 2008-2009 рр., погіршенням економічного становища в країнах єврозони, настрої євроскептицизму та в британському істеблішменті, і в широких верствах суспільства наростали. Заходи, які пропонував франко-німецький тандем у вигляді зміцнення валютно-фінансового союзу, в Лондоні розцінювали як загрозу створення єдиного економічного уряду єврозони [10, с. 298]. У 2012 р. Велика Британія наклала вето на Бюджетний пакт ЄС – поглиблення інтеграції в податковій сфері, жорстке обмеження дефіциту держбюджету – поширюється на єврозони і деякі інші країни, залишилася поза Банківського

союзу, щоб не передавати контроль над своїми банками Брюсселю. Велика Британія, не бажаючи брати участь у фінансовому союзі і вирішувати боргові проблеми країн єврозони, мала намір як і раніше користуватися вільним доступом до єдиного європейського ринку. Власне кажучи, доступ до загального ринку – це головне умова для Лондона. Все більше ставало очевидним формування «Європи двох швидкостей», тобто різних рівнів інтеграції: економічне ядро з країн єврозони і 10 інших членів ЄС, з яких Великій Британії не вдалося створити блок.

3.4 Брекзит крізь призму громадської думки

Якщо говорити про настрої громадян по відношенню до переговорів по Брекзиту, то на перший план в цей період панували втома і роздратування, а також невдоволення політичними елітами в цілому. 70% респондентів опитування, проведеного компанією Britain Thinks, говорили про те, що чим більше вони чують про Брекзит, тим більш незрозумілою і заплутаною виглядає ця ситуація. 64% вважали, що тривожність з приводу Брекзиту негативно позначається на психічному здоров'ї населення, 83% респондентів втомилися від новин на цю тему.

У той же час проведений в квітні 2019 р. опитування дослідницької компанії YouGov показало, що як серед прихильників виходу з ЄС, так і серед противників Брекзиту впевненість в тому, що вони прийняли правильне рішення на референдумі 2016 р. була досить високою. Як прихильники, так і противники виходу з ЄС за останні роки кілька разів поміняли думку про те, як саме Бркзит вплине на ситуацію в країні. Дослідження YouGov показало, що в порівнянні з 2016 та 2017 рр. зменшилася частка впевнених в тому, що Брекзит позитивно позначиться на економіці країни або ситуації з імміграцією [7, с. 6].

Одна з найбільш складних тем в переговорах про вихід з Європейського союзу – питання про Північну Ірландію. Республіка Ірландія знаходиться в складі ЄС, а будь-яка жорстка межа між Ірландією і Північною Ірландією, що

перешкоджає вільному переміщенню людей, товарів або послуг, призведе до нового сплеску сепаратизму і загрожуватиме територіальній цілісності Великої Британії. Саме ця проблема привела до появи ідеї про «бекстоп» – часовому режимі регулювання даного питання. Невдоволення пропонованим планом вирішення питання про Північну Ірландію було однією з основних причин, за якими британський парламент тричі відхилив запропоновані урядом Т. Мей проекти Угоди про вихід з Європейського союзу.

На відміну угоди Б. Джонсона, запропонованої парламенту, яка стосувалася саме Північної Ірландії, новий план відкидає формулу «бекстопу» і передбачає створення митного бар'єру між Північною Ірландією та іншими частинами Великої Британії [17, с. 39]. При цьому обидва прем'єр-консерватора під час переговорів про формат виходу з ЄС і рішення північноірландської проблеми наполягали на своїй безумовній прихильності єдності Сполученого Королівства. Так, в лютому 2019 р. Т. Мей здійснила поїздку до Північної Ірландії і, виступаючи в Белфасті, в черговий раз підкреслила, що виникнення «жорсткого кордону» на острові неприпустимо. Її наступник на посту прем'єра Б. Джонсон у властивій йому манері також оголосив себе «полум'яним і пристрасним юніоністів». Однак цікаво, що громадська думка з даного питання кілька разів розходилося з офіційними заявами політиків.

Дані опитувань по всьому Сполученому Королівстві в цілому показують, що населення досить спокійно ставиться до можливої загрози цілісності країни. У лютому 2019 року компанія Ipsos MORI з'ясовувала у британців, яке рішення вони вважали за краще б в разі, якщо відбудеться референдум про майбутнє Північної Ірландії. Всього 36% опитаних сказали, що хотіли б, щоб населення Північної Ірландії вирішило залишитися в складі єдиної держави, 18% вибрали відповідь «покинути Сполучене Королівство і приєднатися до Республіки Ірландія», 36% респонденти не проти будь-якого з цих варіантів. Компанія порівнює результати цього дослідження з подібним опитуванням в 2014 р., коли проходив референдум про незалежність

Шотландії, тоді 54% респондентів сподівалися, що Шотландія залишиться частиною Сполученого Королівства [17, с. 47].

Загалом упродовж багатьох місяців переговорів про Брекзит складалася досить тривожна картина суспільних настроїв. Організація Hansard Society, яка займається дослідженнями для британського парламенту, повідомила, що до весни 2019 р. думка британців про систему управління країною досягла найнижчих рівнів за останні 15 років. Громадяни не вірили ні окремим політикам, ні лідерам Євросоюзу, ні політичним паріям. 75% опитаних Hansard Society сказали, що основні партії настільки внутрішньо розділені, що не можуть працювати в інтересах країни [38, с. 259]. Був характерний песимізм щодо майбутнього Великої Британії, втома від теми Брекзит і розчарування в політичній системі. Засновники компанії Britain Thinks в статті в газеті Daily Telegraph зазначили, що за 30 років досліджень громадської думки вони ніколи бачили виборців такими подавленими.

Наведені дані та висновки тим цікавіші, враховуючи, що голосування на референдумі на користь виходу з ЄС розцінювалося багатьма експертами як прояв невдоволення громадян політичними елітами, висловлення недовіри істеблішменту в цілому. Після проведення референдуму про незалежність Шотландії в 2014 р дослідники писали, що політичні трансформації в Великобританії триватимуть, при цьому існує запит на подолання відчуження між громадянами і виступаючими від їх імені інститутами. Референдум 2016 року про членство Великої Британії у Європейському союзі, з одного боку, був покликаний подолати таке відчуження і передати відповідальність за найважливіше політичне рішення безпосередньо громадянам країни.

З іншого боку, реалізація даного рішення виявилася вкрай складною, і це аж ніяк не сприяло підвищенню довіри громадян до політиків. Брекзит спровокував інший, більш серйозний виклик: необхідність трансформації партійно-політичної системи з тим, щоб подолати сформовану кризу довіри.

Деякі дослідники стверджують, що в контексті Брекзиту ми є свідками не так краху довіри до інститутів самої демократії, скільки краху довіри до

стабільності соціального світу. Саме ця трансформація підриває почуття ідентичності і причетності людей і, отже, може бути реальною причиною зростання популізму. Це дозволяє пояснити, чому за вихід з ЄС агітували і голосували представники всіх соціальних верств. Глобальний капіталізм і пов'язані з ним технологічні перетворення не тільки загрожують умовам життя тих, хто програв у глобалізації, а й трансформують умови життя тих, хто має економічний достаток і може вважати себе в відносній безпеці. Цей загальний характер соціальної трансформації пояснює, чому вона все більше втрачає визначається класову основу і чому традиційні політичні партії стають все менш помітними в своїх програмах, та зв’язуючись все більше з істеблішментом і не пропонуючи альтернатив існуючим положенням.

Окрім того, демографічна трансформація пов'язана з наростаючою міграцією. Молоді і здорові люди їдуть в надії знайти кращі умови праці. І хоча це питання більш характерне для країн Східної Європи, де в пострадянський період стався масовий відтік населення, старше покоління забезпечених країн Європи, таких як Велика Британія, відчувають ті ж страхи через значне зростання числа мігрантів.

Таким чином, не тільки «націоналізм», «невдоволення властями» спонукали жителів Великобританії проголосувати за вихід з ЄС. Це була емоційна реакція на сукупність системних проблем сучасного західного демократичного суспільства, чим успішно скористалися прихильники Брекзіту, які зуміли запропонувати привабливу альтернативу.

РОЗДІЛ 4. НАСЛІДКИ ВИХОДУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ З ЄС

4.1 Соціально - економічні наслідки та загрози для Великої Британії та ЄС внаслідок дезінтеграції

Свобода торгівлі є одним з основоположних принципів зовнішньої політики Великої Британії – вона завжди з інтересом дивилася на Північноатлантичного зону вільної торгівлі (НАФТА). На відміну від Митного союзу ЄС, участь в НАФТА не позбавляє країну права встановлювати торговельні відносини з іншими країнами на свій розсуд і в будь-який час. ЄС має значний позитивний сальдо зовнішньої торгівлі з Великою Британією – 68,5 млрд ф. ст. в 2015 р. Крім того, на ЄС припадає найбільша частка британських зарубіжних активів – 40%, або 4,2 трлн ф. ст. в 2015 р, а разом з рештою Європи – 47%, або 4,9 трлн ф. ст. Для порівняння, частка обох Америк – 36%, частка Азії – 12% [34, с. 88].

Таким чином, майже половина всіх зарубіжних активів Великої Британії – 4,9 трлн ф.ст. – інвестована в економіку Європи. Дуже важливим є той факт, що з моменту вступу в ЄЕС в 1973 р. Велика Британія є його чистим донором. У бюджеті ЄС на фіскальний період 2007-2013 рр. розмір британського нетто-внеску склав 57 млрд євро – другий за величиною після Німеччини. В цілому в період 1973-2015 рр. валові внески Британії в європейський бюджет склали 339 млрд ф. ст., в тому числі чистий внесок – 127 млрд ф. ст. чистий внесок Великої Британії в бюджет ЄС склав в 2013 р – 10,4 млрд ф. ст., в 2014 р – 9,7 млрд ф. ст., в 2015 р – 8,4 млрд ф. ст. [34, с. 89]. Таким чином, ЄС перебуває в істотній фінансовій залежності від грошей британських платників податків.

Велика Британія також вельми корисна для ЄС через ту роль, яку вона відіграє на світовій політичній і економічній арені, зокрема країна являється одним з п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН, впливовий член «Великої сімки» і «Великої двадцятки», НАТО, МВФ, Світового банку, ЄБРР, Співдружності націй і багатьох інших ключових міжнародних організацій. У свою чергу Велика Британія в значній мірі залежна від європейського ринку.

Частка британської продукції, що продається в країни ЄС, становить 9,8% ВВП. Для порівняння: частка британської продукції, закуповується в США, становить 3,4%, а в Китаї – 1% британського ВВП.

У структурі британського експорту 10% припадає на автомобілі, при тому що вся автомобільна промисловість Великої Британії належить іноземним інвесторам. Близько половини автомобілів, вироблених в Британії, надходять на європейський ринок. У 1997 р. на інші країни ЄС припадало 30% від накопиченого обсягу прямих іноземних інвестицій у Великій Британії , а в 2014 р. їх частка зросла до 50% [30, с. 114]. У 2015 року вартість активів британських банків в єврозоні була на 45% вище вартості британських банківських активів в США. І це незважаючи на те, що економіка єврозони становить лише 3/4 від американської економіки. Крім того, на спільному європейському ринку Великобританія володіє порівняльними перевагами в наданні фінансових і бізнес-послуг, а також в маркетингу, проектуванні, інженерних та інші послуги. ЄС висуває 2/5 іноземного попиту на послуги. Напрямки експорту Великої Британії в цілому дуже різні, велика їх частина припадає на США, Німеччину і Китай.

Отже, економічні вигоди Великої Британії в разі Брекзиту неочевидні. Фінансові та економічні втрати від виходу із загального ринку ЄС, за різними оцінками, на перших порах можуть скласти від 1 до 4% ВВП на рік, що набагато вище економії на щорічних внесків в загальноєвропейський бюджет – приблизно 0,5% британського ВВП.

В умовах, що склалися – конкретні параметри співпраці Лондона і Брюсселя після Брекзиту, швидше за все, зазнають мінімум змін. Прикладом для Великої Британії може стати Данія, яка не визнає норми шенгенського законодавства і вважає, що вони повинні бути міжнародними; також вона зберігає позицію по Гренландії, залишаючи її за межами ЄС [13, с. 182]. З боку Великої Британії дане рішення може бути поширене на Шотландію, Північну Ірландію і Гібралтар, які хотіли б залишитися в Євросоюзі. До кінця 2018 р. поступово починали визначатися загальні параметри виходу Великої Британії

зі складу ЄС. Рішучість прем'єр-міністра Терези Мей призвела Велику Британію до розлучення з ЄС. У зв'язку з цим виникають закономірні питання про долю самої економічної інтеграції в Європі. Тому, найбільш важливими є три аспекти:

1) територіальні зрушення в господарській діяльності підприємств на території ЄС і Великої Британії, які обумовлені встановленням нового економічного кордону в Європі;

2) можливі трансформації інституційної структури ЄС і в цілому положення інтеграційного угруповання в світі як для мінімізації негативного впливу Брекзиту, так і в рамках реалізації заходів, які раніше могла блокувати Велика Британія ;

3) зміни в сфері міграції трудових ресурсів, тим більше що безконтрольне переміщення мігрантів по території ЄС було однією з основних причин підтримки британським населенням виходу з інтеграційного угруповання [13, с. 190].

У найближчі роки Великої Британії чекають серйозні негативні наслідки Брекзиту. Цілком очевидно, що Велика Британія буде відсторонена від розробки нових економічних правил, що діють не тільки на просторі ЄС, але і помітно впливають на її економічних партнерів, особливо сусідів, адже у Великій Британії в 2016 р 44% товарного експорту і 54% імпорту припадало на ЄС. Найболючішим наслідком Брекзиту для країни може стати значний відтік з країни компаній-інвесторів.

4.2 Політична складова виходу Великої Британії з Об’єднаної Європи

В економіці інтеграція означає об'єднання економічних суб'єктів, поглиблення їх взаємодії на рівні національних господарств і країн. Економічна інтеграція знаходить прояви розширення виробництва в технологічних зв'язках, об'єднанні капіталів, спільному використанні ресурсів, а також в створенні сприятливих умов здійснення економічної діяльності,

зняття взаємних бар'єрів. Дезінтеграція, навпаки, несе порушення зв'язків елементів системи, її розпад, паювання, ослаблення.

У соціологічних науках стан інтеграції та дезінтеграції випливають один на одного, і ці стани є невід'ємною частиною процесу суспільного розвитку. Прийнято вважати, що дезінтеграція проявляється в негативних характеристиках, в той час як інтеграція відрізняється особливою вигодою, яка витікає з синергетичних ефектів від з'єднання в єдине ціле розрізнених частин.

Решта країн ЄС також можуть постраждати від Брекзиту економічно, але їх передбачувані втрати набагато менше, ніж ті, з якими зіткнеться держава. Оцінка наслідків для Європейського союзу і глобалізації в цілому вимагає розуміння того, чому жителі Великої Британії проголосували за вихід. Існує безліч досліджень про те, що послужило причиною проведення референдуму і хто голосував за вихід з ЄС. Згідно зі статистикою, Брекзит підтримала менш освічена частина населення, люди більш старшого віку, менш економічно успішні жителі, а також консервативна частина населення, яка активно виступає проти імміграції та відчуває себе менш соціально.

Вихід з ЄС не можна назвати економічним інтересом більшості цих груп виборців. Однак в даний час ще недостатньо доказів для того, щоб чітко визначити, чи було голосування про вихід головним чином обумовлено національною ідентичністю і бажанням «забрати контроль» від ЄС або виборці вирішили звинуватити ЄС в своїх економічних і соціальних проблемах [10, с. 312].

Окрім економічних причин відмови від членства в ЄС залишають ще дві правдоподібні гіпотези про те, чому Велика Британія проголосувала за вихід: незаперечна роль національної держави і дезінформація про роль ЄС в розвитку держави. Пояснення про дезінформацію ролі ЄС у розвитку держави виникло під впливом антиєвропейських настроїв, які формувалися британськими газетами і політиками, згідно з якими можна звинуватити імміграцію і ЄС у багатьох негараздах. У підсумку групи населення, які менш освічені, соціально консервативні і менш економічно успішні, переконані, що

життя у Великій Британії погіршується. У результаті, в населення Великої Британії формується неправильна оцінка реального впливу членства в ЄС на економіку.

Друге пояснення – гіпотеза пріоритетності національної держави говорить про те, що британці вважають себе, перш за все, громадянами Великої Британії, а не Європейського Союзу. Отже, в їх картині світу Велика Британія має управлятися як суверенна національна держава, а членство в ЄС підриває суверенітет Великої Британії і перешкоджає контролю імміграції, змушує підкорятися законам, прийнятим в ЄС. Відповідно до такого поясненню, британці проголосували за вихід з ЄС, оскільки хочуть повернути контроль над своїми кордонами і своєю країною.

Гіпотеза національної держави тісно пов'язана з ідеєю Д. Родрік про те, що глобальна економіка стикається з політичною дилемою вибору між національною державою, демократичною політикою і глибокою міжнародною економічною інтеграцією [9, с. 90]. Відповідно до цієї гіпотези, всі три мети несумісні і країни можуть вибирати не більше двох з трьох варіантів. В рамках цієї структури гіпотеза національної держави розглядає голос Брекзиту як демократичну відповідь на розмивання британського суверенітету, викликаного членством в ЄС. Якщо ця перспектива вірна, це означає, що глибока інтеграція, яку підтримує ЄС, несумісна з національною демократією. Щоб Європа залишалася демократичної, народи Європи повинні розвивати колективну ідентичність замість своєї окремої національної ідентичності. Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що ці дві причини дають якесь пояснення, але не можуть бути вирішальними причинами Брекзиту.

Отже, Брекзит кидає виклик майбутньому міжнародної інтеграції. З'ясування ж причин дезінтеграційних процесів проливає світло на майбутнє міжнародних відносин. Макроекономічні показники говорять не в користь економічних причин Брекзиту, а скоріше про те, що членство в ЄС позитивно відбивається на економіці Великої Британії, тому рішення про вихід з ЄС не є раціональною оцінкою витрат і вигод. З чого випливає, що підтримка Брекзиту

викликана не конкретними наслідками членства в ЄС, а великим впливом позаекономічних чинників, такими як загальні настрої населення, що зв'язують своє невдоволення рівнем життя в сучасній Великій Британії з ЄС. Для острівної держави географія продовжує залишатися важливим фактором, що визначає групову ідентичність, при цьому міжнародні інститути завжди матимуть меншу привабливість для населення, яке цінує свій суверенітет.

Щодо концепції «Глобальної Британії», то вона в загальних рисах викладена в ряді політичних, аналітичних документів та виступів. У березні 2018 року ця тема отримала розвиток у відповідь Форін-офісу на запит парламентського Комітету у закордонних справах. «Деякі елементи нашої взаємодії з рештою світу зміняться після того, як ми покинемо Європейський союз. Незважаючи на те що ми втратимо деякі елементи переваг членства в ЄС, ми отримаємо більше гнучкості, а наші можливості в області зовнішньої політики в цілому дозволять нам стати одним з основних світових гравців ... ». Інакше кажучи, теза про «Глобальну Британію» символізував намір уряду пристосуватися до змін, які настануть після Брекзиту, і, одночасно, залишатися успішним глобальним зовнішньополітичним гравцем.

У червні 2018 року на урядовій веб-сторінці були розміщені основні офіційні документи, присвячені цій концепції. У відповідь на доповідь Комітету у закордонних справах, який критикував розпливчастість нового зовнішньо- політичного курсу, МЗС зробив заяву, що «Глобальна Британія» вже підкріплена відповідним змістом. Йшлося, по-перше, про створення міжурядової Ради із «Глобальної Британії» під керівництвом генерального директора з економічних та консульських питань Форін-офісу Д. Броннерт; по-друге, спеціальної робочої групи при міністерстві «для розширення існуючої дипломатичної мережі, розробки політики та показників прогресу в ході досягнення мети».

Для представлення нової зовнішньополітичної концепції прем'єр-міністр Т. Мей і глава Форін-офіс Б. Джонсон використовували ключові світові форуми. 2 жовтня 2016 р. Т. Мей вперше виклала своє бачення

«Глобальної Британії» у виступі на партійній конференції, акцентувавши увагу на більшу, ніж раніше, залученість країни в регіони за межами ЄС. Згодом прем'єр-міністр згадувала про це у промові в Ланкастер-хаус і на конференції Республіканської партії США у Філадельфії в січні 2017 р .; у виступах на Всесвітньому економічному форумі в Давосі та Генеральної Асамблеї ООН в 2017 р, а також в інтерв'ю Бі-бі-сі після свого візиту в Китай в 2018 р. У грудні 2016 року міністр закордонних справ Б. Джонсон в Королівському інституті міжнародних відносин (Чатем-Хаус) виголосив свою першу програмну промову «За межами Брекзіту: Глобальна Британія ». Зокрема, міністр відкрито визнав, що в якості свого першорядного союзника Велика Британія як і раніше бачить заокеанського партнера: «... союз зі Сполученими Штатами залишається нашим головним пріоритетом». При цьому Джонсон утримався від характеристики британо-американських відносин як «особливих», термін, який британські політики активно використовували і до, і після Суецької кризи 1956 року, хоча він серйозно похитнув союз двох країн.

Ставши в липні 2019 р прем'єр-міністром, Б. Джонсон продовжив робити акцент у своїй риториці на відносини з Вашингтоном, однак це не завжди приносило відповідні плоди. Зокрема, президент США Д. Трамп, в ряді випадків діяв без оглядки на союзників. Наприклад, США в односторонньому порядку, без консультацій з ЄС і Великою Британією, вийшли з ядерної угоди з Іраном, а пізніше, в січні 2020 р Білий дім санкціонував вбивство іранського генерала К. Сулеймані, командувача Корпусом вартових ісламської революції. Реакція Брюсселя і Лондона на ці дії Вашингтону була негативною.

Більш серйозні проблеми у відносинах двох країн виникли через китайську компанію Huawei. На початку 2019 р. Д. Трамп підписав указ про заборону використання її обладнання, яке являється, на думку Білого дому, загрозу національній безпеці. У травні 2019 р міністерство торгівлі США внесло Huawei і сімдесят пов'язаних з нею фірм в особливий список, який

забороняє їм купувати у американських виробників компоненти і технології без схвалення угод американською владою. Під удар потрапив не тільки Китай, розбіжності з яким помітно посилилися при адміністрації Д. Трампа, а й Велика Британія. Лондон був зацікавлений у співпраці з Huawei для впровадження в країні нового надшвидкого широкосмугового зв'язку. Вашингтон же наполягав, що компанія становить загрозу безпеці через тісні зв'язки з урядом Китаю.

У лютому 2020 р Б. Джонсон прийняв рішення включити Huawei в план будівництва в Британії мереж п'ятого покоління, що, здавалося б, символізувало здатність Даунінг-стріт діяти незалежно від США. Однак пізніше Лондон змінив своє рішення під тиском Вашингтона. У липні 2020 року уряд Б. Джонсона оголосив, що компанія Huawei не братиме участі в створенні мереж 5G.

Особливі надії Велика Британія пов'язує з підписання угоди з США про вільну торгівлю. Зокрема, адміністрація Д. Трампа обіцяла Т. Мей укласти вигідний двосторонній торговий договір після Брекзиту. На початку травня 2020 р. Лондон і Вашингтон в режимі відео-конференції приступили до першого раунду переговорів. Попередні обговорення показали наявність серйозних розбіжностей. Наприклад, Велика Британія сподівалася домогтися зниження мит на експорт своєї сільськогосподарської продукції в США. Навколо цього питання хмари тільки збиралися – Вашингтон наполягав на зниженні обмежень на поставки своєї хлорованої курятини, генетично модифікованих зернових культур і гормонально модифікованої яловичини. Британські фермери були стурбовані тим, що, якщо Лондон дозволить імпорт дешевших американських продуктів тваринництва, – це підірве власне сільське господарство.

Ще один важливий пункт відносин двох країн тісно пов'язаний з виходом Великої Британії з Євросоюзу. У Вашингтоні розраховували привести британські технічні стандарти, які сьогодні відповідають правилам ЄС, у відповідність з американськими, що знову ж таки загрожувало напливом

дешевої і менш якісної продукції сільського господарства США і зривом торгової угоди Лондона і Брюсселя.

Тож, в цілому, як вважають експерти, економічні вигоди від угоди про вільну торгівлю з США будуть незначними з урахуванням того, що обидві держави вже мають близьку до безмитної торгівлю основними експортними товарами. Тому торгова угода для Британії багато в чому носить символічний характер – потрібне підтвердження «особливого» статусу британо-американських відносин.

Отже, члени британського уряду розглядають «Глобальну Британію» як Орієнтовану на зовнішній світ політику. Вже після виходу країни з Євросоюзу, 3 лютого 2020 р Б. Джонсон виступив в Грінвічі з черговою програмною промовою. У ній містилося три ключових послання, що стосуються традиційних сфер британської зовнішньої політики: відносин з США, Співдружністю і ЄС. Б. Джонсон заявив, що торгово-економічним інтересам країни відповідає зміцнення зв'язків з Співдружністю, особливо з Новою Зеландією і Канадою, а також з Японією. Особливий упор прем'єр-міністр зробив на необхідності нарощувати торгівлю з США, в які Велика Британія спрямовує п'яту частину свого експорту.

У жовтні 2020 року на щорічній конференції Консервативної партії Б. Джонсон майже повністю зосередився на внутрішніх проблемах держави, запропонувавши план їх вирішення до 2030 р., а зовнішньополітичній проблематиці було приділено лише кілька пишномовних фраз, наприклад: «Ми віримо в «Глобальну Британію» як в горду, незалежну і перспективну країну. У наступному році ми приймемо саміт «Великої сімки» та Конференцію ООН зі зміни клімату в Глазго, проведемо три великі об'єднують кампанії світового масштабу: зцілення від пандемії, боротьба зі зміною клімату і просування глобальної вільної торгівлі ». Таким чином, Б. Джонсон прагне слідувати «глобального» курсу відповідно до обраної зовнішньополітичної установкою.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумок проведеного дослідження в кваліфікаційній роботі, то варто зазначити, що відносини між Великою Британією і ЄС не були простими. Були присутні причини, які робили британське членство в Союзі проблематичним. Як колишня імперська держава, Сполученому Королівству особливо важко було пристосуватися і звузити свій політичний інтерес тільки для Європи. Будучи новачком в Співтоваристві, Велика Британія повинна була призвичаїтися до вже встановлених політики і правил, деякі з яких прямо суперечили основним принципам, на яких заснована політика Великої Британії. Антагонізм з Францією і приналежність до Америки – причини додаткових проблем.

В цілому, британський євроскептицизм є достатньо складним явищем, і його становлення та розвиток починається ще далеко в минулому, зумовлений географічними, національними та історичними причинами. Відчуття власної «особливості» відіграє значну роль. І хоча євроскептицизм існує понад 60 років, він спирався на ті ж фактори та мав практично одну мету – «Brexit». Можна спостерігати за його трансформацією, пов'язаною із політичними змінами на міжнародній арені та зміною характеру проблем в ЄС з розпаду біполярного світу і до сьогодні.

Щодо історичних факторів становлення європейської політики Великої Британії, то поворотним моментом для її розвитку стала Друга світова війна, котра сформувала позицію Великої Британії щодо Європи як більш дружню і лояльну. Першим кроком до вступу до європейського співтовариства Великої Британії стала подача 31 липня 1961 р. в офіційному порядку заявки на членство в ЄЕС, котрий не був успішним. Другий крок був зроблений 10 травня 1967 р., проте лише 13 липня 1972 р. Велика Британія стала повноправним членом ЄЕС.

Проаналізувавши у кваліфікаційній роботі історичні події перебування Великої Британії у ЄС, слід відзначити, що Брекзит не був закономірним

підсумком участі держави в євроінтеграції, а являється результатом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Одним з основних факторів виходу Великої Британії з ЄС є бажання Туманного Альбіону відстояти свою винятковість. Ще одна причина – економічна. Більшість громадян Великої Британії вважають недоцільними постійні фінансові вливання в економіку ЄС і підтримку країн-новачків союзу. Прихильники Брекзиту були впевнені, що без ЄС їхня країна зможе використовувати ці гроші для власного розвитку і поліпшення якості життя британців. Впевненість британців у правильності вибору доповнювала і ситуація з мігрантами. Потужний потік біженців, різні теракти і злочини підкріплюють думку, що без ЄС Великобританії буде краще.

Щодо британської ідентичності як фактору впливу на європейську політику Великої Британії, то варто підсумувати, що в основі відносин Великої Британії з ЄС лежали глибинні особливості британської ідентичності. Вкорінені в історії протистояння з континентальною Європою трансформувалося в протистояння «гегемонії Євросоюзу», а особливий погляд на євроінтеграцію і численні виключення послаблювали вплив Лондона в Євросоюзі. Окрім того поширення концепту атлантизму, котрий став новою ідеологічною основою, дозволяла обґрунтувати відмінність Великої Британії від континентальної Європи і досить вдало балансувати між обома головними полюсами зовнішньої політики. Британські уряди намагалися закріпити за своєю країною роль медіатора між Північною Америкою і Європою, що було особливо актуально в часи ―холодної війни.

Щодо процесу переговорів стосовно виходу Великої Британії з ЄС, то він залежав від моделі взаємодії країни і Єдиної Європи в разі виходу зі спільноти. Норвезька модель передбачала найменше порушення торгових відносин з ЄС після Брекзиту. Однак, у разі обрання такої моделі це б означало підпорядкування законодавству ЄС і продовження виплат в бюджет ЄС. Тому такий варіант був неприйнятним для переговорного процесу. Канадська модель передбачала вихід Великої Британії на єдиний ринок і митний союз ЄС, а також укладення двосторонньої торговельної угоди з Європейським

Союзом. Однак, найбільш прийнятним варіантом для Великої Британії стала жорстка модель, котра , як і «канадський варіант», також означала більшості платежів до бюджету ЄС, а й виведення держави за рамки закону ЄС і надає можливість уряду контролювати міграцію.

Щодо громадської думки стосовно Брекзиту, то спершу в цей період панували втома і роздратування, а також невдоволення політичними елітами в цілому. За весь час переговорів про Брекзит складалася досить тривожна картина суспільних настроїв. Громадяни не вірили ні окремим політикам, ні лідерам Євросоюзу, ні політичним паріям. Був характерний песимізм щодо майбутнього Великої Британії, втома від теми Брекзиту і розчарування в політичній системі. Тому, отримані результати за Брекзит стали результатом емоційної реакції громадян на сукупність системних проблем сучасного західного демократичного суспільства, чим успішно скористалися прихильники Брекзиту, які зуміли запропонувати привабливу альтернативу.

Щодо наслідків виходу Великої Британії з ЄС, то слід відмітити, що держава буде відсторонена від розробки нових економічних правил, що діють не тільки на просторі ЄС, але і помітно впливають на її економічних партнерів, особливо сусідів, адже у Великій Британії велика частина товарного експорту та імпорту припадали саме на ЄС. Найболючішим наслідком Брекзиту для країни являється значний відтік з країни компаній-інвесторів. В цілому, визначити весь спектр наслідків Брекзиту складно, однак найважливішими аспектами, які підпадають під трансформації є: 1) територіальні зрушення в господарській діяльності підприємств на території ЄС і Великої Британії, які обумовлені встановленням нового економічного кордону в Європі; 2) можливі трансформації інституційної структури ЄС і в цілому положення інтеграційного угруповання в світі як для мінімізації негативного впливу Брекзиту, так і в рамках реалізації заходів, які раніше могла блокувати Велика Британія ; 3) зміни в сфері міграції трудових ресурсів, тим більше що безконтрольне переміщення мігрантів по території ЄС було однією з основних

причин підтримки британським населенням виходу з інтеграційного угруповання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Ананьева Е.В. "Брекзит: предыстория и причины". *"Международная жизнь"*. 2018. №2. С. 22-35

2. Бабынина Л.О. Европеизация иммиграционной политики государств-членов ЕС: особый случай Соединенного Королевства. *Миграционные проблемы в Европе и пути их решения / под ред. Н.Б. Кондратьевой (отв. ред.), О.Ю. Потемкиной. Доклады Института Европы*. 2015. № 315. С. 68-79

3. Благовещенский Р. И. Британский евроскептицизм: Определение и основные факторы. *Актуальные проблемы Европы*. 2019. № 22. С. 121–145.

4. Воробьева Л.М. Британский выбор: с Европой, но вне ЕС. *Проблемы национальной стратегии.* 2016. № 6(39). С. 38–62

5. Воронина Т. В. Эволюция теоретических подходов к анализу развития международной экономической интеграции. *Пространство экономики*. 2010. №3. С.210

6. Годованюк К.А. Контуры новой миграционной политики Соединенного Королевства. *Вестник Института Европы РАН*. 2018. № 6. С. 66-108.

7. Гомон Д. Операція Brexit: Чому британці хочуть вийти з Європи і чим це загрожує світу. URL: https://espreso.tv/article/2016/02/19/operaciya_brexit_chomu_brytanci_khochut_vyyty_z_yevropy_i_ chym_ce_zagrozhuye_svitu (дата звернення: 07.05.2021).

8. Громыко А. «Новый популизм» и становление постбипо- лярного мирового порядка. *Современная Европа.* № 6(72). 2016. С. 5–10.

9. Еремина Н.В. Корни Брекзита: конфликт идентичностей в Соединенном Королевстве. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2017. №10. С. 87-105.

10. Капитона Н.К. Британия в Евросоюзе: эволюция взглядов. *Весь мир.* 2014. №7. С. 297-323.

11. Капитонова Н. К. История внешней политики Великобритании. Москва, 2016. 840 с.

12. Коваль О. Несподіваний Brexit: Європа сама вказала Великій Британі на двері. *Дзеркало тижня.* 2016. № 24. С. 5-7.

13. Кондратьева Т.С. Великобритания: референдум о выходе из ЕС и проблема иммиграции. *Актуальные проблемы Европы.* 2016. № 4. С. 225.

14. Кузнецова М.А. Процессы трансформации национальной идентичности Британии в контексте Брекзита. *Вестник Томского государственного университета*. 2018. № 53. С. 52–58.

15. Лабин Д.К. «Брэкзит» и его последствия для международных инвеститционных и торговых договоров Великобритании. *Московский журнал международного права*. 2017. №1. С. 41-49

16. Неприцька Т. І. Вплив виходу Великої Британії з ЄС на інтеграційні процеси в Європі. *Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015-2016 рр*. 2019. №4. С. 35–37.

17. Никипорец-Такигава Г.Ю. Информационная кампания в преддверии референдума. Инсайдерский взгляд. Москва, 2016. 74 с.

18. Основи права Європейського Союзу: нормативні матеріали (із змінами, внесеними Лісабонським договором). Харків, 2015. 328 с.

19. Петрович И. В. Эволюция британского евроскептицизма: от М. Тэтчер до Т. Мэй. URL: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/238186/1/611-614.pdf (дата звернення: 07.05.2021).

20. Палагнюк Ю. В. Світова та європейська інтеграція. Миколаїв, 2018. 340 с.

21. Попко В. Є. Юридичний зміст «Brexit» та його перспективи для України. *Міжнародне право.* 2016. № 5. С. 201–204.

22. Сталовєрова Г. В. Особливості перемовин щодо членства Великобританії в ЄС. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 2016. Вип. 15. С. 313-322.

23. Тэтчер М. Искусство управления государством. Москва, 2003. С. 640

24. Яковенко Н. Велика Британія в міжнародних організаціях: Київ, 2011. С. 55-157.

25. Bebel J., Collier J. «Euroskepticism's Many Faces: The Cases of Hungary and the UK». *Claremont-UC Research Conference on the European Union 2016*. Vol. 4. P. 13–24.

26. Beloff M. Churchill and Europe. *History and law.* 1996. P. 443–453.

27. Britain and the European Union: Lessons from History. URL: https://www.qmul.ac.uk/mei/media/mei/documents/publications/499_16-Britain-andEuropean-Union-brochure-artwork2-(web) (Last accessed: 07.05.2021).

28. Britain, proud home of Euroscepticism, The Guardian, January 26, 2012. URL: https://www.theguardian.com/world/2012/jan/26/britain-proud-home-euroscepticism (Last accessed: 07.05.2021).

29. Chamon M. and Van der Loo, G. The Temporal Paradox of Regions in the EU Seeking Independence: Contraction and Fragmentation versus Wideningand Deepening? *European Law Journal*. 2014. Vol. 20. P. 613–629.

30. Clarke, H.D., Goodwin, M., Whiteley, P. Brexit. Why Britain voted to levave the European Union. Cambridge, 2017. 227 p.

31. Emerson M., Theresa May's Brexit speech of 17 January 2017. URL: www.ceps.eu (Last accessed: 07.05.2021).

32. Gifford C. The rise of post-imperial populism: the case of right-wing Euroscepticism in Britain. *European Journal of Political Research*. 2016. Vol. 45. P. 851–869.

33. Grant Charles. Why is Britain Eurosceptic? URL: http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/ attachments/pdf/2011/essay_eurosceptic_19dec08-1345.pdf (Last accessed: 07.05.2021).

34. Oliver T. To be or not to be in Europe: is that the question? Britain's European question and an in/out referendum. *International Affairs.* 2015.Vol. 91. №1. P. 77–91.

35. Prime Minister David Cameron discussed the future of the European Union at Bloomberg. URL:https://www.gov.uk/government/speeches/eu-speech-at-bloomberg. (Last accessed: 07.05.2021)

36.The road to Brexit: how euroscepticism tore the Conservative Party apart from within URL:https://theconversation.com/the-road-to-brexit-howeuroscepticism-tore-the-conservative-party-apart-from-within-108846 (Last accessed: 07.05.2021).

37. Toby E. British Euroscepticism: a brief history. URL: https://www.theguardian.com/politics/2016/feb/07/british-euroscepticism-a-brief-history (Last accessed: 07.05.2021).

38. Weisner C. Constructions of EU Europe and National EU concepts – A Research Agenda. *Methods, theories, and empirical applications in the social sciences.* 2012. Vol. 6. P. 255-262.

39. Why Britain is so Eurosceptic. The Economist.. URL: https://www.economist.com/the-economist-explains/2014/03/03/why-britain-is-soeurosceptic (Last accessed: 07.05.2021).

40. Wiener A., Diez T. European Integration Theory. Oxford, 2009. 392 p.

41. Wincott D. Brexit Dilemmas: New Opportunities and Tough Choices in Unsettled Times. *British Journal of Politics and International Relations*. 2020. Vol. 19. P. 680–695.

42. Winler V.J. Brexit Futures: A Brexit World's Anxieties, Fears and Hopes: A Response to Shakuntala Banaji's "A Review of Victor Seidler's Making Sense of Brexit: Democracy, Europe and Uncertain Futures". *International Journal of Politics, Culture, and Society.* 2020. Vol. 33. P. 439– 448.

43. Wilt S. Populism and the Yearning for Closure: From Economic to Cultural Fragility. *European Journal of Social Theory*. 2020. Vol. 23. P. 477–492.

44. Wozier A.J. (British Exceptionalism: Pride and Prejudice and Brexit. *International Economics and Economic Policy*. 2020. Vol. 17. P. 635–658.